

Original scientific paper

UDC 528.9(497)„15”
<https://doi.org/10.2298/GSGD2202001G>

Received: August 28, 2022

Corrected: September 30, 2022

Accepted: October 05, 2022

Mirko Grčić^{1*}

* Faculty of Geography, University of Belgrade, Belgrade, Serbia

GERHARD MERCATOR'S MAPS AS A SOURCE OF GEOGRAPHICAL KNOWLEDGE ABOUT SERBIA, BOSNIA AND HERZEGOVINA, AND SURROUNDING COUNTRIES IN THE 16TH CENTURY

Abstract: The author considers the issue of the conceptualization of the geographical space that is known today as the Western Balkans on Gerhard Mercator's maps from the second half of the 16th century, from which, even in cases of incorrect cartographic representations, it is possible to conclude about the changes of certain geographical objects and phenomena in the past time. Two Mercator maps were analysed: *Sclavonia, Croatia, Bosnia cum Dalmatiae parte*, and *Walachia, Servia, Bvlgaria, Romania*, both from 1589. The characteristics, symbols and context of Mercator's cartographic representations of relief, hydrography, settlements and other geographical phenomena are discussed. Special attention was paid to the cartographic registration of river courses and settlements. The distortion of surfaces and wrong representations in the positioning of some geographical objects were pointed out, which should be taken into account when identifying individual toponyms on Mercator's maps. The author tries to reconstruct the meaning of toponyms and determine the deviations of the cartographic perception from the actual distribution of the elements of the geographical space, as well as the causes that caused these deviations. The author also gives an overview of toponyms in Bosnia and Herzegovina, Serbia and surrounding countries and identifies their modern meaning. The study of Mercator's maps is of interest today for researchers of the historical geography of the network of settlements and toponymy of the Balkan countries in the 15th and 16th century.

Key words: old geographical maps, Serbia, Bosnia and Herzegovina, Balkans, historical geography, toponymy

¹ mirko.grcic@yahoo.com (corresponding author)

Introduction

“The history of the cartography is inextricably linked to the rise of the nation state in the modern world” (Harley, 1988). Prior to that, the dominant place belonged to the monastery maps, which had the function of spreading the theological view of the world, or the portolan maps, which had a function in navigation. A lot of “plagiarism” in medieval cartography arose because there was a single mind at that time. In the Middle Ages, dogmatism reigned in science. They envisioned authorship not as creativity where each author retains individuality and inimitability, but as a single mind: “all historians wrote one history, all theologians searched for one divine truth, and all naturalists compiled one book about the cosmos and the Earth. Many authors are anonymous, they did not deal with it, to perpetuate their own name” (Гуревич, 1988). In medieval cartography, the beauty of drawings and the variety of decorations were more important than geographical accuracy, with the exception of portolan maps where greater mathematical precision was required. During the Renaissance and the great geographical discoveries, the map as a picture of the real areas acquired an enlightening function, as a carrier of information and an intermediary for getting to know the respective territories. One of the great supporters and interpreters of the new cartographic and geographical scientific thought was Gerhard Kremer Mercator (1512-1594).

The goal of this paper is the deconstruction of Gerhard Mercator's geographical maps. Harley also emphasized the methodological importance of deconstructing and explaining the context of the map (Harley, 1990, 1992). The study of the diversity of the map as a text should be a function of the scientific explanation of the context, and vice versa, without the context it is not possible to explain the specificities and uniqueness of locality in the process of evolution of the geographical space. Therefore, theoretical, empirical and evolutionary approaches should be connected.

Mercator's contribution to the progress of scientific cartography

On the occasion of the publication of Ptolemy's *Geography* in 1578, Mercator wrote: *“Since my youth, geography has been my main subject of study. I liked not only the description of the earth, but also the structure of the entire machinery of the world”* (Crane, 2003). Mercator made a great contribution to the progress of the scientific cartography of Europe, primarily in the domain of the mathematical basis of the map, topographic signs and typefaces, actualization of the geographical content of the map and the recording of new toponyms. Mercator's system of projection and cartographic signs changed the collective perception of the geographical space of Europe and the world in his time (Marino, 1992; Scharfe, [1994] 1996) and the physical experience of the earth's surface (Harley & Woodward 1987; Cosgrove 2008). He is called the “Ptolemy of the Renaissance” and the “king of cartography” primarily because of his original cartographic projection (Snyder, 2007) in which he made a map of the world (Krücken, 1994) and because of the map collections he published under the name “Atlas” (Watelet, 1998). Mercator's atlas of Europe is unique, which was found in a Cistercian monastery in 1771, then lost and found again in 1967 in a Brussels bookstore. It has been kept in the British Library since 1997, where it is dated “after 1569, but before 1572” (Barber 2013). It is also available in digital form with the note that it was “composed in the early seventies of the sixteenth century by the Flemish cartographer Gerardus Mercator ... to help plan a grand tour of Europe for the son of his patron, the Crown Prince of Cleves” (British Library C.29.c.13; <http://www.bl.uk>). The codex was

educational not in the sense of some kind of “textbook”, but in the sense of conceptualizing the space, “so that Prince Jülich-Cleves-Berg, sees the country in a new way, through different representations of the topography, so that he could inform his ruler on his return” (Wandel, 2019). On the map of Europe, on two sheets, some Balkan countries or areas are also marked: *Istria* (Istra), *Sclauonia* (in the area of the former Morlakkia), *Croatia*, *Bos-sena* (Bosnia), *Serua* (Serbia, marked on the territory of Old Serbia), *Rascia* (Raška, marked south of the Danube and Sava), *Xadrima* (Zadrime, the area between Shkodër and Lezhë). State borders are not drawn, they can only be perceived as transition zones between the colour tones of certain areas. The colours may have been added by Alarius Ortmans, a Cistercian monk who, as the index says, “renovated” and “edited” the codex in 1771. It is difficult to say which sources Mercator used, but judging by the toponyms and representations of river courses, he was probably familiar with Waldzemiller’s map *Tabula moderna Bossinae, Servie, Gretiae et Sclavoniae* published in 1513 in Strasbourg (Grčić, 2020) and the map of Giacomo Gastaldi, under the title *Geographia particolare d’una gran parte dell’ Europa*, published in Rome in 1560 (Grčić, 2019).

In another atlas entitled *Italiae, Sclavoniae et Graeciae tabulae geographice*, which Mercator published in Duisburg in 1589, he placed 22 maps on two sheets each and place indexes. The countries and regions in the south-east of Europe are shown on the following maps, under ordinal numbers: 8) *Carstia, Carniola, Histria et Vindorum marchia*, 17) *Sclavonia, Croatia, Bosnia cum Dalmatiae parte*, 18) *Walachia, Servia, Bulgaria, Romania* and 2) *Macedonia, Epirus et Achaia*. The mentioned atlas is cataloged in the University Library in Amsterdam, sign. 1803 B/14. Mercator’s son and successor Rumold published in 1595 a more complete collection of 107 maps entitled *Atlas sive Cosmographicae Meditationes de fabrica mundi*, where the title “atlas” was used for the first time for a connected collection of maps (Keuning, 1947; Friedl & Šolar, 2011).

The entire area of the Balkan Peninsula was shown quite extensively on the maps of the European cartographers of that time. At that time, the Ottoman authorities did not allow reconnaissance and the collection of geographical information, because it was considered to be espionage, also European geographers and cartographers paid more attention to the geographical research of the countries of the New World. Mercator’s maps had a far-reaching influence on cartographic and geographical representations of this then enslaved and strange region of Europe. Iodocus Hondius (De Hondt) senior, a publisher in Amsterdam, bought his printing plates from Mercator’s son Rumold in 1602 and published the Great Atlas, and from 1607 he published manual atlases in several languages. In his atlases there are Mercator’s maps: *Valachia, Sevia, Bulgaria, Romania* (Wallachia, Serbia, Bulgarian Rumelia); *Sclavonia, Croatia, Bosnia cum Dalmatiae parte, auct. Ger. Mercatore* (Slavonia, Croatia and Bosnia with part of Dalmatia), and others. William Blaeu (Willem Janszoon Blaeu), included these maps in his *Atlas Novus* (New Atlas). His son John Blau also included them in his *Great Atlas II* (*Atlas maior, sive Cosmographia Blaviana*, 1662), with several other maps of the Balkan countries (<https://www.uu.nl> > the-treasury). Also, in the atlas of the famous Dutch publisher Frederick de Witt in the editions from 1634 to 1708, there is a map *Sclavonia, Croatia, Bosnia cum Dalmatiae parte, per Gerardum Mercatorem* (Peterca et al., 1974; Gašparović, 1974).

Mercator replaced the geographical data and drawings on the map with topographic signs. Conventional signs from Mercator until the 19th century did not change significantly. “But the shape of the coastline, the direction of river courses, the location of lakes, the spread

of forests, the names and location of settlements, and then the location of roads, bridges, canals, political and administrative boundaries and many other objects - they are different on almost every map” (Sindik, 1932). The Mercator projection deforms surfaces due to the transfer of the curved surface to the plane of the map, and in addition, it has a distortion of the network of meridians and parallels due to measurement inaccuracy (Gaspar, 2013). His maps nevertheless give a more complete, accurate and scaled picture of the geographical space than any previous map (Gaspar, 2014). Accuracy decreases from the coast to the interior, which has been less geographically explored. Mercator's projection contributed to a mathematically correct spatial representation and correct contours of land and sea, which is why it was widely used in navigation, artillery, aviation and positioning of objects in space.

It is fascinating how the Mercator map is richer in content than all the previous maps. Mercator took some cartographic representations from the maps of Waldzemiller, Lazarus, Gastaldi, Ortelius and others. Mercator was a compiler and eclectic by combining several maps into one (Gašparović, 1970; 1974), while he was also taking wrong data. But today's value of Mercator's maps is not in accuracy, but precisely in the wealth of toponyms and other geographical content, which can be an important source for studying the geographical picture of the Balkan reality in the 16th century, when the maps were created. The function of his maps, when it comes to the areas of the Balkan Peninsula, was not an itinerary, because there are no marked roads. They did not even have a military function, because they give imprecise geographical representations due to distortion of spatial relations and deformation of relief distribution, river network and settlements. Their function was enlightening, to form a general perception of space in the observer without observing the terrain with his own eyes. Mercator significantly contributed to not forgetting that Serbia, Raška, Bosnia and the neighbouring Balkan countries were part of Europe and not the Orient during the long-term Ottoman occupation, and that numerous toponyms from these areas were introduced into European cartography and became a standard part of the conceptualization of the European geographical space until today.

Analysis of Mercator's map of Slavonia, Croatia, Bosnia cum Dalmatiae parte

Mercator's map *Slavonia, Croatia, Bosnia cum Dalmatiae parte* (Slavonia, Croatia, Bosnia with part of Dalmatia) was issued in 1589 in Duisburg. After the death of Mercator, the Hondius family came into permanent possession of his copperplates and published maps, which appear separately or as an addition to atlases by various authors. The map coincides spatially to a large extent with Ptolemy's map of Europe *Tabula V*, for which Mercator made a replica in 1578, and took some toponyms from it, such as Nedinum, Delminium, Heron and others, whose location and meaning have not been identified. The Latin title is decorated with a cartouche with floral elements. There is a latitude scale on the right and left edge, and a longitude scale on the top and bottom edge. Mercator and his successors used the island of São Miguel in the eastern part of the Azores (about 25° W of Greenwich) as the zero meridian for calculating longitude, so this map covered the area between 38°20' and 44°10'. The Dutch map and atlas publisher William Blaeu, who also published Mercator's maps, used the westernmost Azores island Corvo (about 31° W of Greenwich) as the initial meridian. In 1643, the westernmost Canary island of Ferro (*El Hierro* in Spanish) was adopted as the initial meridian, from which Ptolemy also calculated the longitude (about 18° W from Greenwich) (Grčić, 2018). Mercator's map showing the longitude from the

Faroese meridian was published by Johannes Jansonius in Amsterdam in 1650, and by Moses Pitt in London in 1680, in a coloured copperplate 35.5x45.5cm. The map is made in a simple tangent conical projection (Ptolemaic projection), with a tangent parallel of 45°20' north latitude, which is also the middle parallel of the territory covered by the map. The projection covers the territory between 43°50' and 46°50' north latitude and between 33°34' and 39°4' east longitude on the lower edge of the map, i.e. between 33°20' and 39°14' east longitude on the upper edge of the map, east of the meridian of the island Ferro. The central meridian has 36°19' at the lower edge and 36°37' at the upper edge. The density of the network of meridians and parallels is 2 minutes.

Countries and areas. In the upper part of the map there are three coloured coats of arms: on the left is the coat of arms of the Republic of Venice - the winged lion of Saint Mark with a book, in the middle is the coat of arms of the Habsburg Monarchy - a double-headed eagle with a crown, and on the right is the coat of arms of the Ottoman Empire - a crescent and a star. The countries mentioned in the title of the map were not independent states, so they were not represented by coats of arms. The names of some areas are already given in the title of the map in Latin: *Croatia*, *Sclavonia*, *Dalmatia*. It covers the whole of *Bosena* (Bosnia) and the western parts of *Servia pars* (Serbia). *Sclavonia* (Slavonia) is divided into several administrative areas (comitatus): *Risiensis com.* (Križevačka), *Zagrebiensis com.* (Zagrebačka), *Posegiensis com.* (Požeška), *Valconensis com.* (Vukovarska) and *Sirmiensis com.* (Sremska). In Slavonska Posavina, the ethnonyms *Rasci* and *Ratzen* are registered, which comes from the Hungarian name for Serbs. Croatia stretches between the Sava and the Sub-Velebit coast, including the areas: *Licha* (Lika), *Campus Cerbauius* (Krbavsko polje), *Morlacha* (Morlakija). In northern Dalmatia is the area of *Banadego* (according to the Venetian maps in the sense of banat or banovina).

Mountains are shown using the molehill method, rarely with names (for example, *Apatarro mons* - Slavonic mountains). The Dinaric mountain range is shown in the form of hills or molehills, and the way it extends is similar to that on many maps of Mercator's predecessors, including Ptolemy himself. Mercator also presented the orographic parallelism in the Dinaric system, and connected the river courses with it, but, of course, not without errors. This parallelism is undoubtedly influenced by the maps of Bertelli and Martin Rota from Šibenik (the last name is the Italian translation of the last name Kolunić, from Italian *ruota* - wheel). From Rota's map he takes *Campus Cerbauius* - Krbavsko polje, and from Gastaldi's map *Apatarro mons* (Slavonian Mountains) and the coastline of the Adriatic Sea.

The presentation of the relief is strongly influenced by Ptolemy. In the Peripannonian area of Croatia and Bosnia, the hills of the meridian trend are drawn schematically, while the main directrices of the relief have the Dinaric direction. Mercator, like Gastaldi, presented forests with the signature of trees.

River courses are marked schematically and imprecisely. Rivers are marked with a full curved line that thickens from the source towards the mouth, and large rivers with two parallel lines - *Danubius fl.* (Danube), *Dravus fl.* (Drava), *Savus fl.* (Sava). The rivers Vrbas, Bosna, Neretva and Drina have pronounced curves in the middle parts of their courses, but the curvature is wrong in some details. There is no known Danube meander in the Pannonian plain. The names of the larger rivers are entered: *Kolubara* - appears on the map for the first time; *Bosnia* - a wrong course and a branched basin; *Neretva* - in the upper course it is written *Viseua fl.*, which is correct considering that the upper course of the Neretva is called Viševa. The course of the river *Wisseua flu.* (Neretva) is almost correctly drawn and with a clearly

defined bend at the mouth of the Rama. Along the headwaters of the Neretva, the author located the place *Toglenaitz*, the medieval customs house *Tođevac*, which was located on *Sutjeska*. The Neretva delta and four rivers are shown in the Adriatic basin: *Tenadius* – probably *Zrmanja*, *Cherca fl.* – *Krka*, *Cetina fl.* (*Cetina*) and further east another non-existent river, as on Gastaldi's map. Two long tributaries of the *Kulpa* (*Kupe*) river are shown in the mountainous hinterland: *Vr vel. Schlussirza flu.* (*Korana*) with a tributary *Vr vel. mareshintza fl.* (*Retina*). River *Litzka fl.* (*Lika*), flows through the lake and flows into the river *Wana fl.* (*Una*). According to Gašparović (1974), it seems that the author confused the upper course of Bosnia with *Krivaja*, which is not named on the map. It is a tributary of the *Bosna* River below *Maglaja* near *Dobor* and has two source branches. The left one is unnamed with the places of *Warbossina* and *Wisok* and the right one is named as *Zelenitza flu.* (*Željeznica*) on which are the places of *Vrachouaz* (*Vrači* in *Lepenica*), *Zerveniz* (probably *Zenica*), and *Kressou* (*Kreševo*). On the middle course of this tributary is the town of *Tiessin* (*Tešanj*, mentioned in 1461), so it would therefore represent the river *Usora*. However, the mentioned towns on its left source arm (*Warbosina* and *Wisoko*) indicate the *Bosna* river, which means that the author drew the source part of Bosnia twice (Gašparović, 1974).

The *Drina* River is slanted in the southeast-northwest direction, which is a consequence of the distortion of the map in the southeast direction. The rivers in the *Drina* basin are wrongly connected and without names. Of the tributaries, only the *Lim* is named. The *Drina* receives two unnamed tributaries on the left, which can be identified as *Piva* and *Sutjeska*, or one of those two rivers is duplicated. Near each of them is the place *Sernica* (*Cernica*), marked twice. *Cernica* was a customs office and trading centre near *Gacko*, on the *Dubrovnik* road between the valleys of *Trebišnjica* and *Sutjeska*.

Lakes on Mercator's map are numerous in *Dalmatia* and *Bosnia*. Based on *Rota's* map, Mercator showed four lakes in northern *Dalmatia* that do not exist today - near the town of *Tina* (*Knin*), *Sfinga* (*Sinj*), *Cetina* (at the source of the *Cetina*) and an unknown lake near *Morchi*, east of the *Cetina* river. This unknown lake was probably at the source of the river *Ruda*, a left tributary of the *Cetina*. There is also a hypothesis that the lake is located at the foot of the *Krinj* hill near the village of *Čitluk*, on the right side of *Cetina*, but it is wrongly shown on the left (Kužić, 2001). In the region of *Ravni Kotari*, Mercator depicted *Lago de Nona* (*Ninsko* lake), *Lago Nadin* (*Nadinsko* lake), *Lago de Laurana* (*Vransko* lake) and a lake with an island in the present-day *Gudača Bay* of the *Prokljan* Lake. In the area of the *Dubrovnik* road *Via Drina*, there are several lakes: *Štirinsko* lake, *Crno* lake, *Trnovačko* lake, *Veliko* lake, lake *Klinje*, which supply water to the surrounding rivers. The short river *Šištica*, wrongly shown as the source of the *Neretva*, flows into the *Neretva* from the *Boračko* lake, which in reality is much further away, on the *Zelengora* mountain. The *Rama* river also springs from a lake that probably represents the *Šćitsko* lake, and in fact its source is at the foot of the *Vrana*, *Raduša* and *Vranica* mountains in the village of *Varvara*. These lakes, from which the *Rama* and *Neretva* rivers supposedly flow, appear on many maps of the 16th and 17th centuries.

Forests are shown in *Slavonia* and in the *Požega* region, on the coast of the *Adriatic Sea* between *Velebit* and the sea coast, in *Dalmatia* around *Zadar* and between *Krka* and *Zrmanja*, where bare karst predominates today.

Settlements (towns) are shown in large numbers, in *Bosnia* and *Herzegovina* about 180 of them are marked with circles and 21 with vignettes of towers, mostly strung along rivers. There is no road network, it can only be assumed that the roads led along the river valleys. The names of the settlements are mostly the same size, but some are enlarged to emphasize

their strategic position (for example *Wihitsch* - Bihać). Larger cities are marked with vignettes and generally in two ways: with conical towers and a wall on the side or with a wall between the towers. The number of towers and walls as well as their mutual position varies from place to place and does not determine the size or importance of the place to which such a sign refers. This sign was also used on many maps from the earlier times of the late middle ages. We also find it on many maps of the 17th and 18th centuries. Another way to indicate the location of the settlement on the map is a hollow circle next to which, changing sides, the names of the places are marked. All names are written with the same letters. Mercator abolished the until then usual way of representing settlements with the contours of famous buildings and used today's usual cartographic sign, a circle, to mark the settlement. In general, it can be said that smaller places are marked with the topographic sign of a hollow circle, and larger and more important places are marked with towers and walls. At the same time, the term "more important place" is considered more historical than current (at the time of the creation of the map) and more political-geographic than socio-economic. Some of them later lost their former role and importance due to the historical events that followed. For example, Jajce, the royal capital of Stjepan Tomašević (1460) and Zvečaj - the court of Herceg Hrvoje after falling under Turkish rule in 1528. lose importance.

In European cartography, different geographical names were used for the same objects and border regions that were under the changing influence of different countries, political and economic circumstances, culture, religion, language and dialects. This resulted in the multiplication of geographical names, when one geographical object has two or more names, and this was reflected in toponymy. For these reasons, exonyms in geographical names are common on Mercator's maps (Štefanec, 1999-2000; Faričić et al., 2012). For example, in areas that belonged to Austria there are German or Germanized toponyms: *Zwischenmurgebiet* - Međimurje, *Taufels garten* - Vražji vrt (Gorski kotar), *Agram* - Zagreb, *Carlstadt* - Karlovac, *Vihitsch* - Bihać, *Lapaz* - Lapac, *Creutz* - Križevci, *Copranitz* - Koprivnica, *Sisaken* - Sisak, *Peitav* - Ptuj, etc. Hungarian and Magyarized toponyms are common in Posavina, Podravina and Podunavlje, which were previously recorded by Hungarian cartographers, especially Lazarus (Gaudenyi & Jovanović, 2012). These are for example: *Velevar* - Bjelovar, *Valkovar* - Vukovar, *Eszek* - Osijek, *Valpo* - Valpovo, *Uilak* - Ilok, *Czakhonturn* - Čakovec, *Varasd* - Varaždin, *Pekericz* - Pakrac, *Erdevdi* - Erdut, *Drinavar* - town on the Drina, upstream from Zvornik. Mercator records two *Drinavars* - on the Sava (Drenovac village) and on a river island on the Drina. On the river island at the confluence of the Drina and Sava, he locates *Vywar* (Hungarian Ujvar - Novi), and *Vivare* near the confluence of Lim and Drina (probably Brodar). The islands are shown mostly with Italian or Italianized names, which are found on various Venetian maps and portolan charts: *Arbe* - Rab, *Silua* - Silba, *Luibo* - Olib, *Pago* - Pag, *Incornata* - Kornat, *Bua* - Ciovo, *Iasuri* - Žirje, *Brazza* - Brač, *Solta* - Šolta. When it comes to the island of *Melada* - Molat, Mercator's map repeats the mistake from the map of the Zadar-Šibenik hinterland by Martin Rota Kolunić from 1570, prepared by Božo Bonifačić for Ortelius' atlas *Theatrum Orbis Terrarum*. The name *Melada* was wrongly attributed to the island of Ugljana, and the island of Molat was named *Zan Pontelo* - Zapuntel, after the name of the place on the island of Molat (Faričić et al., 2012).

Names after Christian saints are common in Croatia, mostly on the coast: *Supetar*, *Sutivan*, *S. Georg* - Sveti Juraj (near Senj). In Slavonia and Srem are the names *S. Georg*, *S. Peter*, *S. Simon*, *S. Niclos*, *S. Helena*, *S. Mert*, *S. Ewrsebeth*, *S. Helye*, *S. Demeter* (near Jasenovac), *S. Demeter* (near Sremska Mitrovica) and others. At the entrance to bay of Kotor is the place of *S. Maria*, in the Gulf of Medova *S. Jouani della Medoa* - Shëngjin and *S. Zorzi* - St. George. In the

Venetian zone of influence, the names are Italianized, for example: *Arbe* – Rab, *Nona* – Nin, *Zara* – Zadar, *Sebenico* – Šibenik, *Trau* – Trogir, *Spalato* – Split, *Almisa* – Omiš. In the hinterland is marked: *Bergane roinata* – the ruins of Burnum, near the village of Ivoševci.

Slavic toponyms are mostly Germanized or Italianized, but their Slavic roots are recognizable, especially in the mountainous hinterland of Croatia, Bosnia and Serbia, where foreign influences were weak. For example: *Xuonigrat* – Zvonigrad, *Obroazo* – Obrovac, *Tina* – Knin, *Cetina* – Cetina, *Ssinga* – Sinj, and in Lika: *Gradac* – Gračac, *Ribnic* – Ribnik, *Ottoschatz* – Otočac, *Modrusch* – Modruš, *Pocitel* – Počitelj, *Dobra* – river Dobra, *Mresnica* – river Mrežnica.

Turkish names do not appear often. Some border towns of Bosnia that have their namesake counterparts on the other side of the border are marked with the adjective *Turcicum*, for example *Gradiska Turcicum*, *Kowacz Turcicum*, or without that adjective, for example *Swinar* – today's Srbac, *Arky* – Šamac (Gašparović, 1974). Turkish names in Bosnia and Serbia are rare, partly because there were no Turkish maps and written sources, and partly because the entire European cartography of that time ignored them in order to emphasize the belonging of these areas to European culture and civilization.

Transcription and identification of toponyms in Bosnia and Herzegovina

On the territory of Bosnia, significantly more toponyms were recorded in the western part than in the eastern part. Identification with toponyms is difficult due to incorrect Germanic transcription of names, imprecise positioning in the network of geographic coordinates, and also due to historical name changes and distorted perception of the positions of rivers and mountains. A significantly larger number of places are marked with circles than with vignettes in the form of towers. We will list only the identified ones.

Rivers: *Sauus fl.* – Sava, *Wana fl.* – Una, *Krupa fl.* – Krupa, *Sama fl.* – Sana, *Worwatz* – Vrbas, *Verina fl.* – Prusačka river, *Zelenitza fl.* – Željeznica, *Onwize fl.* – Osovica (a tributary of the Sava near Kobaš), *Bosnia fl.* – Bosnia, *Milna fl.*, *Visena fl.*, *Buniza fl.* – Buna, *Pleua fl.* – Pliva, *Drina fl.* – Drina, with its tributary *Lim fl.* – Lim.

Settlements marked with tower vignettes: *Dubitz* (Dubica), *Wihitz* (Bihać), *Gradiska Turcicum* (Gradiška), *Iajcza* (Jajce), *Kowacz Turcicum* (Kobaš, drawn downstream from Gradiška and should be downstream from Svinjar), *Nid. Waxicz* (Donji Vakšić, unknown, maybe Mašići, south of Gradiška), *Swynar* – Svinjar (Srbac), *Lemax* (Levač, marked on the eastern side of Kozara, letter w turned into m), *Wania* (Banjaluka, Gornji Šehir), *Niuigrad Vywar* (Novigrad Ujvar, Novi Grad on the Sava near Odžak), *Zwezán* (Zvečaj, on the Vrbas), *Arky* (Šamac, at the mouth of the river Bosna), *Dobacz* (Doboj), *Barka* (Brčko, on the Sava), *Tiessin* (Tešanj), *Mostar* (Mostar).

One of the unidentified cities is *Drinawar* (Hungarian - Drina fortress). That mysterious city appears cartographically on Lazarus's map, before Mercator's, approximately at the site of Bosanska Rača, at the confluence of the Drina and the Sava. On the map of Europe from 1570 (<http://www.bl.uk>), Mercator locates the medieval fortified town of Rača (Hungarian *Racz* - Serbs) on the island at the confluence of the Drina and the Sava, while on the map from 1589 there is located *Vywar* (Novi on the Sava), and *Drinawar* is located on river island on the Drina, upstream from Zvornik (Figure 1, Figure 2). Some researchers have identified *Drinawar* as the lost Roman city of *Ad Drinum*. Miller locates that city on a river island at the

confluence of the Drina and the Sava (Miller, 1888), in the place of Rača. Modern historians believe that the Roman Ad Drinum was upstream from Zvornik, near the village of Drinjača at the mouth of the Drinjača river in the Drina (Nikolić, 1972), so where Mercator indicates Drinawar, although there is no archaeological evidence for this (Pašalić, 1960).

Another mysterious town on the Drina is *Drin*, marked with a vignette. Here, two rivers meet, which we can assume are Piva and Tara, from which the Drina originates. There is the present-day town of Šćepan Polje, which was named after Duke Stefan Vukčić Kosača, who built the fortress Soko grad (Sokolgrad) and his palace here. There is also a village of Drina in the vicinity of Čajniče. Some toponyms that are written incorrectly or have been forgotten over time remain unidentified.

Settlements marked with circles in western Bosnia are: *Costanitza* (Kostajnica), *Dubroniwa* (Dobra njiva, now Dobro Selo in the municipality of Bužim), *Mastieneza* (Moštanica, there is a river of the same name, a right tributary of the Una), *Nouigrad* (Novi grad, on the Una), *Buschawiz* (Bušević), *Wrachay* (W turned into M, Mračaj near Bosansko Grahovo; another possibility is Vranograč i.e. Vranograd near Bihać), *Krupsky* (Krupski), *Obrowatz* (Obrovac, on the Una), *Lisniatz* (Lješnica, an old fort on the Una near Novi), *Breckhouitz* (Brekovica), *Sochol*, *Soko*, *Zokolo* (appears several times, as Soko Grad on the Pliva, Soko Grad on the Drina, Soko Grad on the Usora), *Sciolouo Guisdo* (Sokolovo Gnjiezno), *Repitch* (Ripač, near Bihać), *Ostrochi* (Ostrožac on the Una), *Stena* (Stijena, near Cazin), *Ostrowitz* (Ostrovica), *Glamotz* (Glamoč), *Vunac* (Unac, in the upper course of the Una tributary of the same name), *Greschouo* (Gerzovo, near Šipovo), *Welgrad* (near Glamoč), *Sternichi* (Strmica), *Protzor* (Prozor), *Gracowatz* (Grahovo), *Vienatz* (Vinac, on the right side of river Vrbas near Jajce), *Jesero* (Jezero, near Jajce), *Straza* (Vesela Straža), *Busija* (Busija, near Glamoč), *Swiza* (Šuica, on the Livno-Kupres road). *Blagay* (Blagaj on Sana, marked at the source of the Krupa), *Welay* (Bjelaj, near Bosanski Petrovac), *Camengrad* (Kamengrad, near Sanski most), *Iapra* (Japra), *Cuniuecz* (Kunovac, near Kamengrad), *Klutsch* (Ključ, in the Sana valley), *Ob. Waxicz* (Gronji Vakšić, unknown, maybe Mašić), *Lewacz* (Livač, near Laktaši), *Slobotzna* (at Gastaldi *Sclauosna* near Svinjar, today's Srbac), *Medieres* (Medizere, Wedizere, W became M by transcription, Vodičevo on Una), *Wanialuka* (Banjaluka), *Woczac* (Bočac), *Rator* (Kotor, the letter K turned into R in the transcription of gothic into italics), *Royzura* (Kozara, the letter K turned into R in the transcription from gothic into italics).

In central Bosnia are: *Varbosina* (Vrhbosna, forerunner of Sarajevo, marked on the river Zelenicza - Željeznica, a tributary of Bosnia), *Sarato* (Sarajevo, marked on the river Bosna), *Wisoka* (Visoko), *Vrachouaz* (Vračevac), *Magolay* and *Moglay* (Maglaj, shown twice on the river Bosna), *Zebernick* (Srebrenik), *Prusatz* (Prusac, municipality of Donji Vakuf), *Kresouo* (Kreševo), *Graysacz* (Gradačac), *Dobor* (Dobor, old fortress near Modriča).

In eastern Bosnia and in Podrinje, he marked *Zwobich* (Zvornik) and *Zwonik* (Zvornik), *Zwonich* (marked on the river Bosnia), *Zebernick* (perhaps Srebrenik near Tuzla), *Zoewernich* (Srebrenik near Srebrenica), *Susiede* (Susjed near Srebrenica), *Samandria* (Bijeljina, in Semberija; in the Turkish census from 1588/90, the Vilayet of Semendria is mentioned with Balno, i.e. Belin, according to Krstić, 2018), *Saba* (perhaps an incorrect name Sali, Tuzla), *Vywar* (Újvár - the fortress of Novi on river Sava near Bijeljina), *Prachia* (Prača), *Tolczak* (Teočak), *Chelebi* (Čelebi Pazar, Rogatica), *Cepach* (Šepak, Zvornik municipality), *Serniza* (appears twice, as Srebrenica and as Cernica near Gacko), *Focia* (associated with Foča, although is wrongly marked on the right side of Lim and should be at the mouth of the Čehotina in the Drina), *Cozza* (Kozman, on the Dubrovnik caravan road *Via Drina* between Sutjeska and Foča, was the court of duke Hranić; it is possible that this term

Figure 1. Mercator, G. (1570), *Atlas of Europe*, pages 82–83. This map of Greece and Serbia, Bosnia, Bulgaria, Macedonia, was composed using extracts from several copies of Mercator's 1554 wall map of Europe. Atlas is catalogized in British Library, <http://www.bl.uk/turning-the-pages/?id=223c7af8-bad6-4282-a684-17bf45bdo311&type=book>

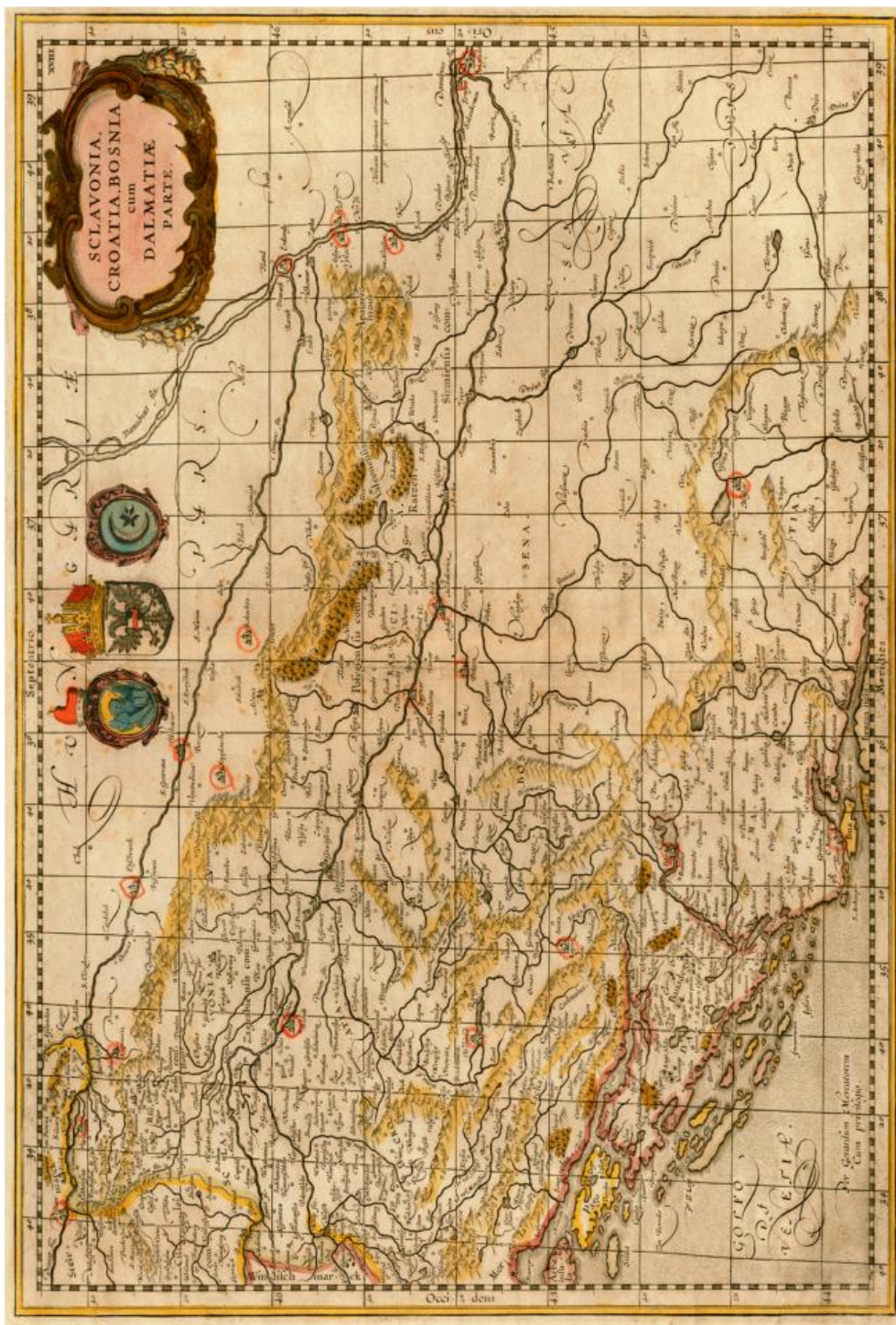

Figure 2. Mercator, G. (1589): Slavonia, Croatia, Bosnia cum Dalmatiae parte, Amsterdam, Duisburg. Edition from the original Mercator plate, Moses Pitt, London, 1680 (ownership of the author).

refers to Foča, which it was called *Chozza* in Italian, *Fudža* in Turkish and was the seat of the Herzegovinian sanjak between 1470-1572), *Viware* (fortress Brodar, near the confluence of the Lim and the Drina, belonged to the noble Pavlović family), *Predio* (the village of Prijedel near the confluence of the Sutjeska and the Drina), *Orach* (Orah, the village of Orahovo near Foča), *Cranze* (Hranča), *Slatina* (the village of the same name, or the medieval town of Solotnik on the eastern slopes of Mount Tara), *Grage Vechia* (associated with Staro Goražde), *Gelelis* (perhaps Jeleč, near Foča), *Bracca* (Braha, west of Čajniče), *Togliueaiz* (Tođevac), *Cogniza* (Konjic, on upper Neretva; the second Cogniza represents Kovnica, i.e. the Kovin fortress on Lim, near Prijepolje), *Vrotaz* (Vratar), *Vratar* (Vratar). The map covers only part of Herzegovina where *Mostar* (Mostar), *Vergovaiz* (*Vrgorac*), *Pajtitil* (*Počitelj*), *Vinatc* (*Vjenčac*, in Nevesinje parish), *Blagays* (Blagaj, near Mostar, one of the seats of Bosnian rulers from the Hranić and Kosač clans).

The Sava river downstream of Rača is shown without meanders, with tributaries *Colubra fl.* (Kolubara) and *Bozwatha fl.* (Bosut). With vignettes towers are marked: *Moroth* (Morović, in Srem), *Kelpen* (Kupinik) and *Belgradum* (Belgrade), and with circles are marked *S. Demeter* (Sremska Mitrovica), *Naygallas* (Mandelos, old name Nadolas, a village near Sremska Mitrovica), *Sirmium Vetus* (old Sirmium), *Nothary* (Noćaj), *Drinawar* (the village Drenovac on the Sava, it should be distinguished from *Drinawar* on the Drina), *Sabacz* (Šabac), *Bantz* (between Barič and Kupinovo, probably the village of Boljevci, where there was a crossing over the Sava), *Baricz* (Barič), and *Czarno* (Žrnov, on Avala). Near Kolubara is *Belehousa* (Valjevo) and the unknown *Zenobicz* with a vignette.

On the Danube upstream from Belgrade, the following are marked with vignettes: *Semlyn* (Zemun), *Salankamen* (Slankamen), *Peterwaraden* (Petrovaradin, fortress in Novi Sad), *Bon Monastor* (Banoštor), *Nesth* (Neštin), *Wylack* (Ilok), *Valkowar* (Vukovar), *Erdeudy* (Erduť), *Dombo*, and with a circle are marked: *Kamacz* (Sremska Kamenica), *Bistritz* (the settlement of Bistrica in the area of today's Novi Sad), *Karam* (Sremski Karlovci), *Batch* (Bač), *Bechze* (Bačej).

Analysis of Mercator's map of Walachia, Servia, Bulgaria, Romania from 1589

The map of Wallachia, Serbia, Bulgaria and Rumelia shows the area of the lower and part of the middle Podunavlje, between 44° and 56° longitude east of the meridian that passes over the island of São Miguel in the Azores archipelago and between 41° and 48° north latitude (Figure 3)¹. Spatial is largely consistent with Ptolemy's map of Europe *Tabula IX*.

Names of countries and areas: *Rascia* (Hungarian *Raci* - Serbs), east of the *Tisza*, in today's Banat, indicates a country inhabited by Serbs. South of the Danube is *Servia* (Serbia) with unmarked Montenegro and the areas of *Ersech* (Herzegovina) and *Topliza* (Toplica). Kosovo is not marked as a toponym, but that geospace is shown as part of Serbia. The fact that that region is part of Serbia was not questioned by other great European cartographers from the Renaissance to the most recent era. The toponym Kosovo appeared cartographically for the first time in Sebastian Munster's famous work *Cosmographia Universalis* (*Münster: Cosmographia Universalis*), which was published in several editions from 1545 to 1650 (Tomović, 2006).

¹ Map published for the first time in the collection: Gerardus Mercator, *Italiae, Sclavoniae, et Graeciae tabule Geographice*, Duysburgi, 1589, Tabula 18: *Walachia, Servia, Bulgaria, Romania*. The collection is cataloged in: Universiteits bibliotheek van Amsterdam, sign. 1803 B 14 (Tomović, 2001).

Figure 3. Mercator, G. (1589): Map of Walachia, Servia, Bulgaria, Romania, in atlas "Italiae, Slavoniae, et Graeciae tabulae geographicae", published in Duisburg. Copper engraving, Scale 1:2.500.000, 35x47 cm. (Library of Congress, Digital Id. <https://hdl.loc.gov/loc.wdl/wdl.11811>)

The orography is similar to the maps of Ptolemy. Stylized method of depicting mountain ranges as rows of “mole holes” and shaded with small dashes on the southeast side. In this way, the third dimension, that is height, was highlighted, but cartometry was not possible. That method could not successfully solve the problem of projecting three-dimensional objects on a two-dimensional plane. Various stylized methods of displaying surfaces prevailed on maps until the 18th century (Friedl & Šolar, 2011). The directrices of the relief north of the Medovski pregib deviate from the Dinaric direction NW-SE and turn to the east, and north of the Gulf of Thessaloniki take a direction to the northeast. The central range depicted in this way differs from Ptolemy's in that it is represented not by one, but by several parallel rows of hummocks.

The hydrographic network on the map is branched but deformed. Mercator had all the elements of a river network, but there was a real confusion in their arrangement. The river courses are mostly taken from Gastaldi's map entitled *Geographia particolare d'una gran parte dell' Europa*, which was published in Rome in 1560. The names of the rivers are listed: *Danubius fluuius* (Danube), *Tisoa fl.* (Tisa), *Temez fl.* (Tamiš), *Moraua fl.* (Morava), *Ibar fl.* (Ibar), *Nessau fl.* (Nišava). Kolubara was moved to the east, so that it flows into the Danube downstream from Belgrade. The course of the Velika Morava is slanted towards the northeast and transposed to the Timok, so that it flows into the Danube as far as Retiaria (Arčar). The lower course of the Ibar took over the course of the Western Morava. Nišava (Nesaua fl.) is wrongly marked as a left tributary of the South Morava, but in reality, it is a right tributary. The Tamish river has a flowing lake and downstream it wrongly joins the Tisza. A mountain hydrographic node is recognized from where the rivers diverge towards the Drim, Drina and Morava basins. Kosovo is hydrographically wrongly oriented towards the Drina.

Lakes are few. Mercator marked two nameless lakes on the territory of what was then Serbia, with two towns on their shores (*Cumirza* and *Sitniza*). One lake is northwest of Novo Brdo, upstream from Priština. Perhaps this is the same lake mentioned in 1479/1480 by bishop and humanist Martin Sagon, a native of nearby Novi Brdo, under the name Rahovica (Tomović, 2006). It is known that there was an artificial lake in Svrčina, which was created as a result of the digging of a channel to bring water from the Nerodimka river to Sitnica, which is evident from the Gračanica charter of King Milutin from 1321. On the island in the lake upstream from Pristina was the castle of Nemanjić called Svrčin, which is marked with the name *Cumirza* on Mercator's map. There were other royal castles in Paunpolje (Paunovo polje) and in the villages of Nerodimlje and Štimlje, on the shores of the lake (Ćirković, 1984). Lake Svrčin existed during the middle ages and gradually dried up (Mišić, 2000). The Turks called it Sazlijsko blato, after the reeds it was covered with (Turkish saz - reed), or Rabovačko blato, after the village of Rabovac. This lake was first marked without a name on the maps of Fra Mauro (*Borgiano V* and *Il Mappamondo*) in the middle of the 15th century, then under the name *Suerciagnio* on the map of Rosselli (Francesco Roselli, c. 1480) and *Suercegnio* on the map of Martin Waldzemüller (Waldseemüller, 1507), Gastaldi (1560) and other cartographers. The second lake marked on Mercator's map has an island with a circle and the toponym *Sitniza* (Sitnica). The surrounding toponyms *Vendenis*, *Osterinze*, *Chrucheluz* indicate that it is a lake in Kosovo, but on the map, it is positioned outside this area, on the left tributary of the Ibar. Perhaps it is a cartographic transposition of Lake Svrčin. On the map of Europe in Mercator's Atlas of Europe from 1570, Svrčin lake with the town of Cumirza, and the town of *Sitniza*, without another lake, are drawn in Kosovo (<http://www.bl.uk>). Plav lake is not marked.

The river Drin (Drim) is shown almost exactly, it is formed by the joining of two rivers and has a delta mouth. One of them is the river Crni Drim, which originates from the lake near the town of *Lychnidus* (Ohrid). The upper part of the Drim basin represents today's Metohija region.

The Bojana river is depicted as an outflow of the Skadar lake, which has nameless tributary from the northwest. "This appears to be Zeta" (Sindik, 1930).

The source of the Drina and the distribution of its tributaries are imprecise. The Drina basin is unnaturally extended to the east, all the way to *Nouomonte* (Novo Brdo). On the left side of the Drina river, it is marked with a vignette in the form of a fortification with three towers *Orach Sedes Sangiacci Seruie* – "Orah the seat of the Sandjak of Serbia". According to G. Tomović (2001), this is an error caused by a clumsy mix-up of information about Foča and the village of Orah in Benedetto Ramberti's travelogue from 1534². Foča, not the village of Orah, was the seat of the Herzegovinian sanjak and not a sanjak of Serbia, between 1470 and 1572. This mistake was later repeated by other authors (Tomović, 2001)³. On Gerard and Leonard Volk's map "Dalmatia, Slovenia, Croatia, Bosnia, Serbia and Istria" (1695, hand-colored copperplate, 60 x 90 cm), the place Orah was renamed from *Orach a Foča* to *Alatchia Chisar* (Aladža Hisar), and another non-existent center of the *Bracca* imaginary sandjak *Obracensis Sangiacatus* was added (Tomović, 2001). The place Cepeliza, east of the upper course of the Drina, has not been identified. That place appears on many maps from the XVI-XVII centuries in the area of Stari Vlah. Perhaps it is a question of a wrong transposition of the place Čepelica from the valley of Trebišnjica, or a wrong transcription of the name Čelica near Priboj on the Lim.

Transcription and identification of toponyms in Serbia

The distribution of settlements is unevenly distributed in the form of more or less grouped enclaves around rivers. Roads were not drawn on the assumption that they ran along river valleys. In southern Banat, marked as *Rascia*, on the conical elevations representing the Vršac mountains, there are two towns with vignettes - *Ersomlo* and *Mesesomlo*. *Ersomlo* comes from the Hungarian name *Ér(d)somlyó*, which was mentioned as early as 1227 as a possession that the Archbishop of Kalach exchanged for the city of Požega in Slavonia with King Andrija II. However, it was not clear which place it was. Only recently historians determine that it was Vršac⁴. Namely, in the ledger of the Sanjak of Timisoara from 1579/80 was recorded as "town of Šemlik, as known as Vršac" („*Varoş-i Şemlik, nam-i diğەر Vırşaç*"), where both names mean the same thing - the top of the hill. *Mezosómlyó* is the Hungarian name for another medieval city that was located on Sumiga Hill, near the

² According to M. Tomović (2001), it is about the work: [Benedetto Ramberti], *Libri tre delle cose de Tvrchi, Viaggi da Venezia alla Tana*, Venezia, 1545, p. 121-158. See: Rakova, S., Danova P. (2016).

Benedetto Ramberti and Daniello Ludovisi: *Two Venetian Envoys in Constantinople in 1534*. Plovdiv. ³ Sansovino (1560, p. 109) states that he passed Orah (Orach) and Foča Cozza, which is a large town, the seat of the Herzegovinian Sanjak (Sangiaco del Ducato), beyond which is Serbia.

⁴ Krstić (2010) cites sources for this claim: Zirojević: *Administrative division of today's Vojvodina and Slavonia during the time of the Turks*, *Zbornik za istoriju Matica srpska (=ZIMS)* 1 (1970) 22; Zirojević: *Turkish fortified places in the area of today's Vojvodina, Slavonia and Baranja*, *ZIMS* 14 (1976) 122; Halasi-Kun: *Unidentified Medieval Settlements in Southeastern Hungary: Alba Ecclesia, Castrum Ér-Somlyó, Castrum Somlyó, and Maxond, Hungaro-Turcica*. *Studies in Honor of Julius Németh*, ed. Gy. Káldy-Nagy, Budapest 1976, 298-299.

settlements Veliki and Mali Šemljug (*Şemlakul Mare* and *Şemlakul Mic*) south of Gataja in the Romanian Banat (Krstić, 2010).

Several toponyms bear the names of saints without the sign S(anto): *Gregori* – Grgurevac village in Toplica (after St. Gregory or Grgur (Škrivanić, 1971), *Microuiza* – Mitrovica (after St. Dimitri), *Spasso* – Sveti Spas (on Drim). The place *Procopia* – Prokuplje (after St. Prokopius, whose hand was kept in the local church), which appears on some maps from the 16th-17th centuries, is not marked. On the territory of Macedonia, there are Serbian names such as *Scupi* (Skoplje), *Cratouo* (Kratovo), while further south there are Hellenized Serbian or Macedonian, or Greek and Latin names of cities (Lichnidos, Paraecopolis, Stobi, Veria, Euporia, Apolonia, Thessalonici), while not a single river has a name.

On the western side of the mentioned map *Walachi, Servia...* is shown middle and upper Polimlje, where the already mentioned settlements of *Seberut*, *Slatina* and *Cranze* (Hranča) are lined up and further upstream *PlecZ*, *Milleseum* (Mileševac, Turkish “Hisardžik” – “small fortress”, today a village of the same name), then *Pleuie* (Pljevlja), *Niusta* (Uništa), *Priepole* (Prijeplje). Between the Drina and Lim, the places are marked: *Nedīn* (unknown, Latin nidus - nest, fig. city on a high place), *Delminio* (unknown toponym, probably taken from Ptolemy's map), *Clisura* (village of Klisura), *Bracca* (village of Braha, on mountains Kovač west of Čajniče) (Tomović, 2001; Loma, 2013).

On the Danube downstream from Belgrade (*Belgradum*) are marked with vignettes: *Zenderin* (probably Smederevo), *Galembetz* (Golubac), *Viminatium* (Roman Viminacium), *Orswa* (Oršova), *Zeuerinum* (Severin, with Trajan's bridge marked), *Dorticum* (the village of Vrav near the mouth Timoka in the Danube, municipality of Bregovo in the Vidin region), *Bodon* (Vidin), *Retiaria* (the ancient city of *Colonia Ulpia Traiana Ratiaria*, now Arčar), *Oescus* (the ancient city of *Ulpia Eskus*, northwest of the present-day city of Pleven), *Nicopolis* (Nikopol, marked with a vignette), *Julich* (in southern Banat, unknown), and some other unidentified places.

Some toponyms are similar or duplicated: *Samandrio* and *Zenderin* (Smederevo), *Columbas* and *Galembetz* (Golubac), *Vendenis* (near the town of Sitniza on the lake and on the river near the town of Vlpium), *Cranze* (on river Lim) and *Cranza* (on the river Ibar upstream from Novi Pazar), *Resuna* and *Resigne* (Resava).

On the Velika Morava is *La guardia*, at the place of Čuprija, where there was a crossing over the river and a Turkish station (ital. guardia - guard). The name *Guardia de turchi* appears on several maps from the 15th-16th centuries.

On South Morava, there are mostly wrongly marked settlements: *Lian*, *Gurgusa* (Gurgusovac, now Knjaževac), *Dragusa* (Draguša), *Bagoa*, *Microuiza* (Mitrovica), *Copriuaz* (Koprivac, maybe Koprivan), *Vohitorno* (wrongly positioned Vučitrn).

Between the South Morava and the Ibar, connected to the West Morava, two rivers are marked that surround the area of Toplica. One is unnamed, probably Rasina. It connects places: *Parechin* (Paraćin), *Resigne* (Resava), *Trigouiste* (Trgovište), *Statoria* (Sudimlje village, according to Škrivanić, 1974; or maybe Šatornja drawn in the wrong place), *Chirocari* (Đerekare on Kopaonik, Greek gerekare - falconers). The second river is wrongly named as *Nisaua* (Nišava), but it actually represents Toplica. There are settlements on it: *Bosine*, *Zaz*, *Schim*, *Liabia* (Lab), *Corza*, *Varlara* (perhaps Vranje). In Toplica marked:

Gregory (today's Grgure, Grgurevac), *Brailoue*, *Suatza* (village Švarca), Bagoa (village Baličevac or Balinovac, according to Škrivanić, 1974).

East of South Morava, where the river Nišava is missing, are the settlements: *Clisuriza* (Klisura, a village near Bela Palanka), *Pirosi* (Piroć), *Saribrod* (Caribrod), wrongly located on a tributary of the river Iskar.

In the basin of the river Ibar, two cities are shown with vignettes: *Nouibazar* (Novi Pazar, at the confluence of two unnamed rivers, which represent Ljudska and Jošanica and continue as the Raška river, a left tributary of the Ibar) and the unidentified city of Ibar. The circles mark *Copagnich* (Koporić, a medieval mining settlement and square on the southern slopes of Kopaonik). *Nisi* (Roman Naissus, Niš) is wrongly located on the lower stream of the river Ibar.

The Drina basin has been extended to the east of Prijepolje (*Priepole*), Pljevlja (*Pleuie*) and Mileševac (*Milleseum*), so that it also includes the territory of Kosovo. Italianized Serbian names indicate that this area belonged to Serbia: *Nouomont* (Novo Brdo), *Glogio* (Glogovac), *Pristina* (Priština), *Veselin* and *Ladineuo*. The toponyms Priština and Novo Brdo (*Nouo Bardo*) first appear cartographically around 1450 on Fra Mauro's map, called *Borgiano V* (Tomović, 2006). In the upper part of the Drina basin, Serbian toponyms are also Italianized: *Dolazi* (Dolac), *Forno* (Peć, on the river that represents Pečka Bistrica), *Rachaz* (Račak), *Fochia* (Hoča), *Salatina* (Slatina), *Pisatrina* (Bistrica) *Suhogrelo* (perhaps Suho vrelo or Suva reka) and the ancient sites of *Vlpianum*, *Vendenis*, *Timacum*.

In the littoral, the content of the map is somewhat more precise, which is a sign of the influence of Venetian maps. The towns of *Catazo*, *Medan* (Medun), *Tusi* (Tuzi), *Druast* (Drivast), *Scutari* (Skadar) and *Zocol* (Soko) are marked on the shores of Lake Skadar, on the tributary of the lake are *Porgoriza* (Podgorica) and *Zabiaco* (Žabljak, an island fortress in Lake Skadar near the mouth of Morača) and on the lake outflow is *S. Zorzi* (St. Đorđe, a village in the municipality of Ulcinj) and nearby *Dolcigno* (Ulcinj).

Conclusion

Mercator's cartographic representations were, on the one hand, a reflection of the general progress of geographical and cartographic knowledge during the renaissance and the Great geographical discoveries, and on the other hand, they were a pattern of geographic thinking and cartographic representation in the "age of large atlases" that followed. The geographical perception of the Western Balkans on Mercator's maps was largely wrong from the point of view of today's geographical science, but they once attracted the attention of European intellectual and political elites and served for more than two centuries as the basis for the formation of a geographical image of this still strange and little-known region. It is paradoxical that by studying old maps we can learn something new. In this sense, researchers of different scientific backgrounds are increasingly engaged in the study of old maps, on which they discover many new facts and knowledge about the importance of geography and cartography for the development of European civilization. Old maps can be a primary source in researching the importance of urban centres and settlement networks in the past. A large number of toponyms on Mercator's maps still exist today, so it can be concluded that the principle of geographic inertia operates in terms of the location of settlements, while the hierarchy of the size and importance of individual settlements has changed. A broader explanation of the content and toponyms on the above-mentioned maps, based on combining them with written archival

documents and other maps from different cartographic traditions and time periods, enables a new way to shed light on the evolution of the urban structure of the Western Balkans in the past and thus move scientific thought forward.

Acknowledgements: The study was supported by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia (Contract number 451-03-68/2022-14/200091).

Conflicts of Interest: The authors declare no conflict of interest.

Publisher's Note: Serbian Geographical Society stays neutral with regard to jurisdictional claims in published maps and institutional affiliations.

© 2022 Serbian Geographical Society, Belgrade, Serbia.

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Serbia.

References

- Averdunck, Heinrich, and J. Müller-Reinhard. (1914). *Gerhard Mercator und die Geographien unter seinen Nachkommen*. Ergänzungsheft Nr. 182 zu Petermann's geogr. Mitteilungen, special number. Gotha: Justus Perthes.
- Barber, P. (2013). Mercator and his 'Atlas of Europe': Self-protection, Official Obligations, and the Pursuit of Truth. *IMCoS Journal*, 132, 13–22.
- Blau, J. (1662). *Atlas maior, sive Cosmographia Blaviana*. Special Collections - Universiteit Utrecht. <https://www.uu.nl › the-treasury>
- British Library. (n.d.) *Mercator Atlas of Europe, from early 1570s*. Retrieved August 1, 2022, from <http://www.bl.uk/turning-the-pages/?id=223c7af8-bad6-4282-a684-17bf45bd0311&type=book>
- Cormack, L. B. (2007). Maps as Educational Tools in the Renaissance. In D. Woodward (Ed.), *The History of Cartography*, vol. 3 (pp. 622-636). University of Chicago Press.
- Cosgrove, D. (2008). *Geography and Vision: Seeing, Imagining, and Representing the World*. London: I. B. Taurus.
- Crane, N. (2003). *Mercator: the man who mapped the planet*. London: Phoenix, Orion Books Ltd.
- Ćirković, S. (1984). Royal Castles around the Lake in Kosovo (Владарски двори око језера на Косову), *Зборник Матице српске за ликовне уметности*, 20, 67-83.
- Faričić, J., Magaš, D., & Mirošević, L. (2012). Geographical Names on Mercator's Maps of Croatia. *The Cartographic Journal*, 49(2), 125-134.
- Fridl, J., & Šolar, R. (2011). Vpliv razvoja kartografskih tehnik na podobe zemljovidov slovenskega ozemlja od 16. do 19. stoletja. *Knjižnica*, 55(4), 163-184.
- Gaudenyi, T., & Jovanovic, M. (2012). Lazarus' map of Hungary. *Journal of the Geographical Institute Jovan Cvijić SASA* 62(2), 117-131. DOI:10.2298/IJGI1202117G
- Gaspar, J. A. & Leitão, H. (2013). Squaring the Circle: How Mercator Constructed his Projection in 1569. *Imago Mundi*, 66(1), 1-24.
- Gaspar, J. A., & Leitão, H. (2014). Globes, Rhumb Tables, and the Pre-History of the Mercator Projection. *Imago Mundi*, 66(2), 180-195.

- Gašparović, R. (1970). *Bosna i Hercegovina na geografskim kartama od prvih početaka do kraja XIX vijeka*. Akademija nauka i umjetnosti BiH, Djela, knj. XXXVII.
- Gašparović, R. (1974). Mercator G.: "Sclavonia, Croatia, Bosnia cum Dalmatiae parte" iz 1589. g. (Prvi potpuniji i tačniji kartografski prikaz Bosne i Hercegovine). *IX Kongres geografa Jugoslavije*, Sarajevo, 495-505.
- Grčić, M. (2018). The Balkans on the Geographical maps of Claudius Ptolemy, *Bulletin of the Serbian Geographical Society*, 98(2), 83-117.
- Grčić, M., & Grčić, Lj. (2019). *Srbija i Balkan na starim geografskim kartama evropskih kartografa od II do XX veka*. Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Grčić, M. (2020). Cartographic image of Serbia and other neighbouring countries on the Balkan peninsula on the maps of Martin Waldseemüller from early 16th century. *Collection of Papers – Faculty of Geography at the University of Belgrade*, 68, 81- 97. DOI:10.5937/zrgfub2068081G
- Гуревич, А. Я. (1988). *Предисловие*. У: Рајт Дж. К. Географические представления в эпоху крестовых походов. Прев. с енглеског на руски језик. Наука, Москва.
- Harley, J. B., & Woodward, D. (1987). *The History of Cartography. Vol. 1. Cartography in Prehistoric, Ancient, and Medieval Europe and the Mediterranean*. University of Chicago press.
- Harley, J. B. (1988). Maps, Knowledge and Power. In P. Laxton (Ed.), *The New Nature of Maps: Essays in the History of Cartography* (pp. 51-81). The Johns Hopkins Univ. Press.
- Harley, B. J. (1990). Introduction: Text and Contexts in the Interpretation of Early Maps. In D. Buisseret (Ed.), *From Sea Sharts to Satellite Images: Interpreting North American History through Maps* (pp. 3-15). University of Chicago Press.
- Harley, J. B. (1992). Deconstructing the map. In T. J. Barnes, & J. S. Duncan (Eds.), *Writing Worlds. Discourse, Text and Metaphor in the Representation of Landscape* (pp. 231-247). Routledge.
- Keuning, J. (1947). The History of an Atlas: Mercator - Hondius. *Imago Mundi*, Vol. 4 (1947), pp. 37-62.
- Крстић, А. (2010). Вршац у средњем веку I део: Од раног средњег века до краја 14. столећа. *Историјски часопис*, књ. LIX. Историјски институт САНУ. [Krstić, A. (2010). Vršac u srednjem veku I deo: Od ranog srednjeg veka do kraja 14. stoleća. *Istorijski časopis*, knj. LIX. Istorijiski institut SANU.]
- Крстић, А., Исailовић, Н., и Јаковљевић, А. (2018). Б(и)јелин(а) – земља, кнештво, архиђаконат, нахија. *Историјски часопис*, књ. LXVII (стр. 13-54). Историјски институт САНУ. [Krstić, A., Isailović, N., i Jakovljević, A. (2018). B(ij)eljina – zemlja, kneštvo, arhidakonat, nahija. *Istorijski časopis*, knj. LXVII (str. 13-54). Istorijiski institut SANU.]
- Krücken, W. (1994). Der gerade Weg: Die Mercator-Weltkarte ad usum navigantium 1569. In *Gerhard Mercator: Europa und die Welt* (pp. 211–219). Duisburg: Kultur- und Stadthistorisches Museum.
- Kužić, K. (2001). Four lakes from a Mercator's map of Croatian regions and causes of their extinction. *Geoadria*, 6, 5-15.
- Лома, А. (2013). *Топонимја Бањске хрисовуље*. Одељење језика и књижевности. Одбор за ономастику. САНУ. Библиотека оноματοлошких прилога, књ. 2. [Loma, A. (2013). *Toponimija Banjske hrisovulje*. Odeljenje jezika i književnosti. Odbor za onomastiku. SANU. Biblioteka onomatoloških priloga, knj. 2.]

- Marino, J. (1992). Administrative Mapping in the Italian States. In D. Buissere (Ed.), *Monarchs, Ministers, and Maps: The Emergence of Cartography as a Tool of Government in Early Modern Europe* (5-25). University of Chicago Press.
- Miller, K. (1888). *Weltkarte des Castorius nannt Die Peutinger'sche Tafel*, Ravensburg.
- Мишић, С. (2000). Хидрографија српских земаља на старим географским картама. *Гласник Историјског архива*, 34, 41-52. [Mišić, S. (2000). Hidrografija srpskih zemalja na starim geografskim kartama. *Glasnik Istorijeskog arhiva*, 34, 41-52.]
- Николић, М. (1972). Карта Србије Ђакома Кантелија да Вињоле из 1689. *Историјски часопис*, XIX, 101-134. Историјски институт САНУ. [Nikolić, M. (1972). Karta Srbije Đakoma Kantelija da Vinjole iz 1689. *Istorijски часопис*, XIX, 101-134. Istorijски institut SANU.]
- Раšалић, Е. (1960). *Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini*. Zemaljski muzej, Sarajevo.
- Peterca, M., Radošević, N., Milisavljević, S., i Racetin, F. (1974). *Kartografija*. Vojnogeografski institut, Beograd.
- Scharfe, W. (Ed.). ([1994] 1996). *Gerhard Mercator und seine Zeit*. Duisburger Forschungen 42fe (Duisburg, Germany), Deutsche Gesellschaft für Kartographie. Arbeitskreis "Geschichte der Kartographie"
- Sindik, I. (1930). Fiziogeografski elementi na starim kartama jugoslovenkih zemalja. *Glasnik Srpskog geografskog društva*, 16, 122-135.
- Sindik, I. (1932). Zadatak i značaj istorijske kartografije. *Glasnik Geografskog društva*, 18, 36-45.
- Snyder, J. P. (2007). Map Projections in the Renaissance. In D. Woodward (Ed.), *The History of Cartography*, vol. 3 (365–381). University of Chicago Press.
- Štefanec, N. (1999-2000). Kartografske obavijesti o gradovima na širem prostoru Triplex Confinium (1550. - 1700.). *Radovi - Zavod za hrvatsku povijest*, 32-33, 383-397.
- Шкриванић, Г. (1971). Најважније етапе у развоју топонимије југословенских земаља на старим картама. *Историјски часопис*, Историјски инст. САНУ, XIII, 115-121. [Škrivanić, G. (1971). Najvažnije etape u razvoju toponimije jugoslovenskih zemalja na starim kartama. *Istorijски часопис*, *Istorijски inst. SANU*, XIII, 115-121.]
- Шкриванић, Г. (1974). *Путеви у средњовековној Србији*. НИП "Туристичка штампа", Београд. [Škrivanić, G. (1974). *Putevi u srednjovekovnoj Srbiji*. NIP "Turistička štampa", Beograd.]
- Томовић, Г. (2001). Пљевља и околина на старим картама. *Гласник завичајног музеја Пљевља*, 2, 47-62. [Tomović, G. (2001). Pljevlja i okolina na starim kartama. *Glasnik zavičajnog muzeja Pljevlja*, 2, 47-62.]
- Tomović, G. (2006). Kosovo and Metohija on old maps from the XV to the XVIII century. In *Kosovo and Metohija - past, present, future*. Papers presented at the International Scholarly Meeting held at the Serbian Academy of Sciences and Arts, Belgrade (pp. 49-60).
- Wandel, L. P. (2019). Maps for a Prince. *Science in Context*, 32, 171–192. DOI:10.1017/S0269889719000176
- Watelet, M. (Ed.) (1998). *The Mercator Atlas of Europe*. Pleasant Hill: Walking Tree Press.

Оригинални научни рад

UDC 28.9(497),,15”
<https://doi.org/10.2298/GSGD2202001G>

Примљено: 28. августа 2022.

Исправљено: 30. септембра 2022.

Прихваћено: 5. октобра 2022.

Мирко Грчић¹*

^{*}Универзитет у Београду, Географски факултет, Београд, Србија

КАРТЕ ГЕРХАРДА МЕРКАТОРА КАО ИЗВОР ГЕОГРАФСКИХ ЗНАЊА О СРБИЈИ, БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ И ОКОЛНИМ ЗЕМЉАМА У 16. ВЕКУ

Апстракт: Аутор разматра питање концептуализације географског простора који је данас познат под називом западни Балкан на картама Герхарда Меркатора из 16. века из чега се, чак и у случајевима погрешних картографских представа, може закључивати о променама појединих географских објеката и појава у протеклом времену. Анализиране су две Меркаторове карте: *Sclavonia, Croatia, Bosnia cum Dalmatiae parte*, и *Walachia, Servia, Bulgaria, Romania*, обе из 1589. године. Размотрене су карактеристике, симболи и контекст Меркаторових картографских представа о рељефу, хидрографији, насељима и другим географским феноменима. Посебна пажња посвећена је картографском регистровању речних токова и насеља. Указано је на дисторзију површина и погрешне представе у позиционирању неких географских објеката, које треба имати у виду приликом идентификације појединих топонима на Меркаторовим картама. Аутор покушава да реконструира значење топонима и утврди одступања картографске перцепције од стварног размештаја елемената географског простора, као и узроке због којих су та одступања настала. Аутор такође даје преглед топонима на просторима Босне и Херцеговине, Србије и околних земаља и идентификује њихово савремено значење. Проучавање Меркаторових карата данас је од интереса за истраживаче историјске географије мреже насеља и топономастике балканских земаља у 15-16. веку.

Кључне речи: старе географске карте, Србија, Босна и Херцеговина, Балкан, историјска географија, топономастика

¹ mirko.grcic@yahoo.com (аутор за кореспонденцију)

Увод

„Историја картографије је нераскидиво повезана са успоном националне државе у савременом свету“ (Harley, 1988). Пре тога, доминантно место припадало је манастирским картама, које су биле у функцији ширења теолошког погледа на свет, или портоланским картама које су имале функцију у морепловству. Мноштво „плаггијата“ у средњовековној картографији настало је зато што је у то време владало једноумље. У средњем веку у науци је владао догматизам. Ауторство су замишљали не као стваралаштво где сваки аутор задржава своју особеност и непоновљивост, него као једноумље: „сви историчари су писали једну историју, сви богослови су тражили једну божанску истину, и сви природњаци су састављали једну књигу о космосу и Земљи. Многи аутори су анонимни, они се нису позабавили тиме, да овековече сопствено име“ (Гуревич, 1988). У средњовековној картографији лепота цртежа и разноликост украса била је важнија него географска тачност, изузев портоланских карата где је била потребна већа математичка прецизност. У доба ренесансе и Великих географских открића географска карта као слика стварне површине добија просветитељску функцију, као носиоца информације и посредник за упознавање дотичних територија. Један од великих поборника и тумача нове картографске и географске научне мисли био је Герхард Кремер Меркатор (1512-1594).

Циљ овога рада је деконструкција географских карата Герхарда Меркатора. Харли је истако методолошки значај деконструкције и објашњавања контекста карте (Harley, 1990, 1992). Проучавање разноврсности карте као текста треба да је у функцији научног објашњења контекста, и обрнуто, без контекста није могуће објаснити специфичности и уникалност локалности у процесу еволуције географског простора. Дакле, треба да буду повезани теоријски, емпиријски и еволутивни приступ.

Допринос Меркатора напретку научне картографије

Поводом издања Птолемејеве „Географије“ 1578. године Меркатор је написао: „Од моје младости географија је била за мене главни предмет студирања. Допао ми се не само опис земље, већ и стуктура целокупне машинерије света“ (Crane, 2003). Меркатор је дао велики допринос напретку научне картографије Европе пре свега у домену математичке основе карте, топографских знакова и типа слова, актуелизације географске садржине карте и бележења нових топонима. Меркаторов систем пројекције и картографских знакова променио је колективну перцепцију географског простора Европе и света у његово доба (Marino, 1992; Scharfe, [1994] 1996) и физички доживљај земаљске површине (Harley & Woodward, 1987; Cosgrove, 2008). Називају га „Птолемејем ренесансе“ и „краљем картографије“ пре свега због његове оригиналне картографске пројекције (Snyder, 2007) у којој је израдио карту света (Krücken, 1994) и због збирки карата које је издавао под називом „Атлас“ (Watelet, 1998). Уникатан је Меркаторов атлас Европе, који је пронађен у цистерцијанском манастиру 1771. године, затим изгубљен и поново пронађен 1967. године у једној бриселској књижари. Од 1997. године се чува у Британској библиотеци, где је датован „после 1569. али пре 1572. године“ (Barber, 2013). Доступан је и у дигиталној форми уз напомену да га је „саставио почетком седамдесетих година шеснаестог века фламански картограф Герардус Меркатор ... да помогне планирање велике турнеје по Европи сина његовог покровитеља, престолонаследника Кливса“ (British Library C.29.c.13; <http://www.bl.uk>). Кодекс је био едукативан не у смислу неке врсте „џбеника“, него у смислу концептуализације

простора, „да принц Јулих Клевес-Берг, види земљу на нов начин, кроз различите приказе топографије, како би по повратку могао да информише свог владара“ (Wandel, 2019). На карти Европе, на два листа, означене су и неке балканске земље или области: *Istria* (Истра), *Sclavonia* (у пределу некадашње Морлакије), *Croatia* (Хрватска), *Bossena* (Босна), *Seruiia* (Србија, означена на простору Старе Србије), *Rascia* (Рашка, означена јужно од Дунава и Саве), *Xadrima* (Задрима, област између Скадра и Љеша). Границе држава нису уцртане, могу само да се наслуте као прелазне зоне између тоналитета боја појединих области. Боје је можда додао Алариус Ортманс, цистерцијански монах који је, као што пише у индексу, „реновирао“ и „редиговао“ кодекс 1771. године. Тешко је рећи које изворе је Меркатор користио, али судећи по топонимима и представама речних токова, вероватно му је била позната карта Валдземилера *Tabula moderna Bossinae, Serviae, Gretiae et Sclavoniae* објављена 1513. године у Стразбуру (Grčić, 2020) и карта Ђакома Гасталдија, под насловом *Geographia particolare d'una gran parte dell' Europa*, објављена у Риму 1560. године (Grčić, 2019).

У другом атласу под насловом *Italiae, Slavoniae et Graeciae tabulae geographice*, којег је Меркатор издао у Дуисбургу 1589. године, сместио је 22 карте на по два листа и индексе места. Земље и области на југоистоку Европе приказане су на следећим картама, под редним бројевима: 8) *Carstia, Carniola, Histria et Vindorum marchia*, 17) *Sclavonia, Croatia, Bosnia cum Dalmatiae parte*, 18) *Walachia, Servia, Bulgaria, Romania* и 2) *Macedonia, Epirus et Achaia*. Поменути атлас каталогизован је у Универзитетској библиотеци у Амстердаму, sign. 1803 В/14. Меркаторов син и наследник Румолд издао је 1595. потпунију збирку од 107 карата под насловом *Atlas sive Cosmographicae Meditationes de fabrica mundi*, где је први пут у наслову употребљен назив "атлас" за повезану збирку карата (Keuning, 1947; Fridl & Šolar, 2011).

Простор Балканског полуострва је у целини доста екстензивно приказиван на картама европских картографа тога доба. Отоманске власти тада нису дозвољавале извиђања и прикупљање географских информација, јер се сматрало да се ради о шпијунажи, а и само европски географи и картографи су посвећивали више пажње географским истраживањима земаља Новог света. Меркаторове карте имале су далекосежан утицај на картографске и географске представе о овом тада поробљеном и чудноватом региону Европе. Иодоус Хондиус (*De Hondt*) сениор, издавач у Амстердаму, откупио је 1602. године од Меркаторовог сина Румолда његове штампарске плоче и издао Велики атлас, а од 1607. године издавао је приручне атласе на више језика. У његовим атласима налазе се Меркаторове карте: *Valachia, Sevia, Bulgaria, Romania* (Влашка, Србија, Бугарска, Румелија); *Sclavonia, Croatia, Bosnia cum Dalmatiae parte, auct. Ger. Mercatore* (Славонија, Хрватска, Босна са делом Далмације), и друге. Виљем Блау (*Villem Janszoon Blaeu*), уврстио је ове карте у свој *Atlas Novus* (Нови атлас). Његов син Џон Блау (*Joan Blau*) такође их је уврстио у свој Велики атлас II (*Atlas maior, sive Cosmographia Blaviana*, 1662), са још неколико карата балканских земаља (<https://www.uu.nl> > the-treasury). Такође, у атласу познатог холандског издавача Фредерика де Вита (F. de Witt) у издањима од 1634. до 1708. године налази се карта *Sclavonia, Croatia, Bosnia cum Dalmatiae parte, per Gerardum Mercatorem* (Peterca et al., 1974; Gašparović, 1974).

Меркатор је географске податке и цртеже на карти заменио топографским знацима. Конвенционални знаци од Меркатора па до 19. века, нису се битно изменили. „Али облик обалске линије, правац речних токова, положај језера, распрострањење шума, имена и положај насеља, па затим положај путева, мостова, канала, политичких и

административних граница и многих других предмета - на свакој карти су скоро различити“ (Sindik, 1932). Меркаторова пројекција деформише површине услед преношења закривљене површине на раван карте, а уз то има дисторзију мреже меридијана и паралела услед непрецизности мерења (Gaspar, 2013). Његове карте ипак дају потпунију, тачнију и размернију слику географског простора него било која ранија карта (Gaspar, 2014). Прецизност опада од приморја ка унутрашњости, која је била мање географски истражена. Меркаторова пројекција је допринела математички правилној просторној представи и правилним обрисима копна и мора, због чега је нашла широку примену у навигацији, артиљерији, ваздухопловству и позиционирању објеката у простору.

Фасцинантно је колико је Меркаторова карта садржајно богатија од свих претходних карата. Неке картографске представе Меркатор је преузео са карата Валдземилера, Лазаруса, Гасталдија, Ортелиуса и других. Меркатор је био компилатор и еkleктик тако што је склапао више карата у једну (Gašparović, 1970; 1974), при чему је преузимао и погрешне податке. Али данашња вредност Меркаторових карата није у прецизности, него управо у богатству топонима и других географских садржаја, који могу бити важан извор за проучавање географске слике балканске стварности у 16. веку, када су карте настале. Функција његових карата, када је реч о просторима Балканског полуострва, није била итинерарска, јер нема учтаних путева. Оне нису имале ни војну функцију, јер дају непрецизне географске представе услед дисторзије просторних односа и деформације размештаја рељефа, речне мреже и насеља. Њихова функција била је просветитељска, да формирају општу перцепцију простора код посматрача без посматрања терена сопственим очима. Меркатор је значајно допринео да се у време дуготрајне османске окупације не заборави да су Србија, Рашка, Босна и суседне балканске земље део Европе а не Оријента, и да се бројни топоними са ових простора уведу у европску картографију и постану стандардни део концептуализације европског географског простора све до данас.

Анализа Меркаторове карте *Slavonia, Croatia, Bosnia cum Dalmatiae parte*

Меркаторова карта *Slavonia, Croatia, Bosnia cum Dalmatiae parte* (Славонија, Хрватска, Босна са делом Далмације) издата је 1589. године у Дуисбургу. После смрти Меркатора фамилија Хондиус је дошла у трајни посед његових плоча у бакрорезу и издавала карте, које се појављују засебно или као прилог атласима разних аутора. Карта је просторно подударна великим делом са Птоlemeјевом картом Европе *Tabula V*, за коју је Меркатор израдио реплику 1578. године, и са ње преузео неке топониме, као на пример Нединум, Делминиум, Херона и још неке, чија локација и значење нису идентификовани. Наслов на латинском језику украшен је картушом са флоралним елементима. На десном и левом рубу је скала географске ширине, а на горњем и доњем рубу је скала географске дужине. Меркатор и његови наследници су за рачунање географске дужине користили као нулти меридијан острва Сао Мигуел у источном делу Азора (око 25° W од Гринича), тако да је ова карта захватала простор између 38°20' и 44°10'. Холандски издавач карата и атласа Виљем Блав, који је издавао и Меркаторове карте, користио је као почетни меридијан најзападнијег Азорског острва Корво (*Corvo*, око 31° W од Гринича). За почетни меридијан усвојено је 1643. године најзападније канарско острво Феро (шпански *El Hierro*), од којег је и Птоlemeј рачунао лонгитуду (око 18° W од Гринича) (Grčić, 2018). Меркаторову карту која показује географску дужину од ферског меридијана издао је Јоханес Јансониус у Амстердаму 1650, и Мозес Пит (Moses Pitt) у Лондону 1680. године,

у колорисаном бакрорезу 35,5×45,5 cm. Карта је израђена у простој тангирној конусној пројекцији (Птоlemeјева пројекција), са додирном паралелом од 45° 20' северне географске ширине, која је уједно и средња паралела територије која је обухваћена картом. Пројекција обухвата територију између 43° 50' и 46° 50' северне географске ширине и између 33° 34' и 39° 4' источне дужине на доњем рубу карте, односно између 33° 20' и 39° 14' источне дужине на горњем рубу карте, источно од меридијана острва Феро. Средњи меридијан има 36° 19' на доњем рубу и 36° 37' на горњем рубу. Густина мреже меридијана и паралела износи 2 минута.

Земље и области. У горњем делу карте су три колорисана грба: лево је грб Републике Венеције – крилати лав Светог Марка са књигом, у средини је грб Хабзбуршке монархије – двоглави орао са круном, и десно је грб Отоманске империје – полумесец и звезда. Земље које су наведене у наслову карте нису биле независне државе па због тога нису ни представљене грбовима. Називи неких области дати су већ у наслову карте на латинском језику: *Croatia*, *Sclavonia*, *Dalmatia*. Обухваћена је читава *Bosena* (Босна) и западни делови *Servia pars* (Србија). *Sclavonia* (Славонија) је подељена на неколико административних области (*comitatus*): *Risiensis com.* (Крижевачка), *Zagrebiensis com.* (Загребачка), *Posegiensis com.* (Пожешка), *Valconensis com.* (Вуковарска) и *Sirmiensis com.* (Сремска). У Славонској Посавини су уписани етноними *Rasci* и *Ratzen*, што потиче од мађарског назива за Србе. *Croatia* (Хрватска) се простире између Саве и подвелебитског приморја, обухватајући области: *Licha* (Лика), *Campus Cerbauus* (Крбавско поље), *Morlacha* (Морлакија). У северној Далмацији је област *Banadego* (према млетачким картама у смислу банат или бановина).

Планине су приказане методом кртичњака, ретко где са именима (на пример *Apattarro mons* – Славонске планине). Динарско планинско развође, приказано је у облику брежуљака или кртичњака, а по начину протезања слично је као и на многим картама Меркаторових претходника па и самог Птоlemeја. Меркатор је такође представио орографски паралелизам у Динарском систему, и с њим довео у везу речне токове, али, наравно, не без грешака. Овај паралелизам је без сумње под утицајем карата Бертелија и Шибенчанина Мартина Роте (презиме је италијански превод презимена Колунић, од итал. *ruota* – коло). Из Ротине карте узима *Campus Cerbauus* – Крбавско поље а из Гасталдијеве карте *Apattarro mons* (Славонске планине) и обалску линију Јадранског мора.

Представљање рељефа је под јаким утицајем Птоlemeја. У перипанонском простору Хрватске и Босне су схематски уцртани брежуљци меридијанског правца пружања, док главне директрисе рељефа имају динарски правац пружања. Меркатор је, као и Гасталди, представио шуме сигнатуром дрвећа.

Речни токови су означени схематски и непрецизно. Реке су означене пуном кривудаваом линијом која се подебљава од изворишта према ушћу, а велике реке са две паралелне линије – *Danubius fl.* (Дунав), *Dravus fl.* (Драва), *Savus fl.* (Сава). Реке Врбас, Босна, Неретва и Дрина имају изражене кривине у средњим деловима својих токова, али је кривудање у неким детаљима погрешно. Нема познате дунавске вијуге у Панонској низији. Уписани су називи већих река: *Колубара* – први пут се појављује на карти; *Босна* – погрешан ток и разгранат слив; *Неретва* – у горњем току пише *Viseua fl.*, што је тачно с обзиром да се горњи ток Неретве назива Вишева. Ток реке *Wisseua flu.* (Неретва) готово је правилно уцртан и са јасно израженом окуком код ушћа Раме. Уз изворишни део Неретве аутор је лоцирао место *Toglenaitz*, средњовековну царинарницу Тођевац која се налазила на Сутјесци. У јадранском сливу приказана је делта Неретве и четири

реке: *Tenadius* – вероватно Зрмања, *Cherca fl.* – Крка, *Cetina fl.* (Цетина) и источније још једна непостојећа река, као и на Гасталдијевој карти. У планинском залеђу приказане су две дугачке притоке реке *Kulpe* (Купе): *Vr vel Schlussirza flu.* (Корана) са притоком *Vr vel. mareshintza fl.* (МрежницаУна). По Гашпаровићу (1974), чини се да је аутор горњи ток Босне заменио са Кривајом, која на карти није именована. Она је притока реке Босне ниже Маглаја код Добора и има два изворишна крака. Леви неименовани на којем су места *Warbossina* и *Wisoka* и десни именован као *Zelenitza flu* (Железница). На којем су места *Vrachouaz* (Врачи у Лепеници), *Zerveniz* (вероватно Зеница), и *Kressou* (Крешево). На средњем току ове притоке налази се град *Tiessin* (Тешањ, помиње се 1461.) па би према томе она представљала реку Усору. Међутим, поменути градови на њеном левом изворишном краку (*Warbossina* и *Wisoka*) указују на реку Босну, што значи да је аутор изворишни део Босне два пута нацртао (Гаšпаровић, 1974).

Река *Drina* (Дрина) је искошена у правцу југоисток - северозапад, што је последица дисторзије карте у правцу југоистока. Реке у сливу Дрине су погрешно повезане и без имена. Од притока је именован само *Lim* (Лим). Дрина прима с леве стране две неименоване притоке, које се могу идентификовати као Пива и Сугјеска, или је дуплирана једна од те две реке. У близини сваке од њих је место *Sernica* (Церница), два пута означено. Церница је била царинарница и трговачко средиште код Гацка, на Дубровачком путу између долина Требишњице и Сугјеске.

Језера на Меркаторовој карти су бројна у Далмацији и Босни. На основу Ротине карте Меркатор је приказао четири језера у северној Далмацији која данас не постоје – код града *Tina* (Книн), *Sfinga* (Сињ), *Cetina* (у изворишту Цетине) и непознато језеро код места *Morchi* источно од реке Цетине. Ово непознато језеро је било вероватно у изворишту реке Руде, леве притоке Цетине. Постоји и хипотеза, да се то језеро налази подно брега Крињ код села Читлук, са десне стране Цетине, али је погрешно приказано са леве (Кузић, 2001). У пределу Равних Котара Меркатор је приказао *Lago de Nona* (Нинско ј.), *Lago Nadin* (Надинско ј.), *Lago de Laurana* (Вранско ј.) и језеро са отоком у данашњем заливу Гудача Прокљанског језера. У пределу Дубровачког пута *Via Drina* размештено је више језера: Штиринско ј., Црно ј., Трновачко ј., Велико ј., Клиње ј., која дају воду околним речицама. Из Борачког језера отиче у Неретву кратка речица Шиш-тица, погрешно приказана као извориште Неретве, које је у стварности знатно даље, на планини Зеленгори. Река Рама такође извире из једног језера које вероватно представља Шћитско језеро, а заправо је њено врело у подножју планина Врана, Радуше и Вранице у селу Варвара. Ова језера из којих наводно извиру Рама и Неретва појављују се на многим картама 16. и 17. века. Шуме су приказане у Славонији и у појешкој области, на обали Јадранског мора између Велебита и морске обале, у Далмацији у околини Задра и из-међу Крке и Зрмање, где данас преовлађује голи крш (карст).

Насеља (градови) су приказана у великом броју, у Босни и Херцеговини означено их је око 180 кружићем и 21 вињетама кула, углавном нанизана дуж река. Путне мреже нема, може се само претпоставити да су путеви водили дуж речних долина. Називи насеља су углавном једнаке величине, али неки су увећани да би се истакао њихов стратешки положај (на пример *Whitsh* - Бихаћ). Већи градови су означени вињетама и то углавном на два начина: помоћу кула са купастим торњевима и зидом са стране или са зидом између кула. Број кула и зидова као и њихов међусобни положај варира од места до места и не одређује величину односно значај места на који се такав знак односи. Овакав знак је употребљаван и на многим картама из ранијих времена касног средњег века.

Налазимо га и на многим картама 17. и 18. века. Други начин помоћу којег се означава положај насеља на карти је шупљи кружић покрај којег су, мењајући страну убележени називи места. Сви су називи писани једнаким словима. Меркатор је укинуо до тада уобичајени начин представљања насеља са контурама знаменитих грађевина и за означавање насеља употребио данас уобичајени картографски знак, кружић. Уопште се може рећи, да су топографским знаком шупљег кружића означена мања а кулама и зидовима већа и важнија места. При томе се термин „важније место“ сматра више у историјском него актуелном (за време настанка карте) и више у политичко-географском него у друштвено-економском смислу. Неки од њих изгубили касније своју некадашњу улогу и важност услед историјских догађаја који су уследили. Тако на пример Јајце, краљевска престоница Стјепана Томашевића (1460) и Звечај – двор Херцега Хрвоја након пада под турску власт 1528. г. губе важност.

У европској картографији су коришћени различити географски називи за исте објекте и граничне регионе који су били под променљивим утицајем различитих држава, политичких и економских околности, култура, религија, језика и дијалеката. То је резултирало мултиплицирањем географских назива, када један географски објекат има два или више имена, и то се рефлектовало на топонимију. Из тих разлога егзоними у географским називима су чести на Меркаторовим картама (Štefanec, 1999-2000; Faričić et al., 2012). На пример, на просторима који су припадали Аустрији има немачких или германизованих топонима: *Zwischenmurgebiet* – Међимурје, *Taufels garten* – Вражји врт (Горски котар), *Agram* – Загреб, *Carlstadt* – Карловац, *Wihitsch* – Бихаћ, *Lapaz* – Лапац, *Creutz* – Крижевци, *Copranitz* – Копривница, *Sisaken* – Сисак, *Peitaw* – Птуј, итд. Мађарски и мађаризовани топоними су чести у Посавини, Подравини и Подунављу, које су претходно забележили мађарски картографи, највише Лазарус (Gaudenyi & Jovanovic, 2012). То су на пример: *Welewar* – Бјеловар, *Valkowar* – Вуковар, *Eszék* – Осиек, *Walpo* – Валпово, *Uylak* – Илок, *Czakhonturn* – Чаковец, *Varasd* – Вараждин, *Peke-ricz* – Пакрац, *Erdeudy* – Ердут, *Drinawar* – град на Дрини, узводно од Зворника. Меркатор бележи два *Drinawara* – на Сави (село Дреновац) и на речном острву на Дрини. На речном острву на ушћу Дрине у Саву локализује *Vywar* (мађарски Ујвар - Нови), и *Vivare* близу ушћа Лима у Дрину (вероватно Бродар). Острва су приказана углавном са италијанским или италијанизираним називима, који се налазе на различитим млетачким изоларима и портоланским картама: *Arbe* – Раб, *Silua* – Силба, *Luibo* – Олиб, *Pago* – Паг, *Incornata* – Корнат, *Bua* – Чиово, *Iasuri* – Жирје, *Brazza* – Брач, *Solta* – Шолта. Када је реч о острву *Melada* – Молат, на Меркаторовој карти је поновљена грешка са карте задарско-шибенског залеђа Мартина Роте Колунића из 1570., коју је припремио Божо Бонифачић за Ортелиусов атлас *Theatrum Orbis Terrarum*. Назив *Melada* је погрешно приписан острву Угљан, а острво Молат је именован као *Zan Pontelo* – Запунтел, према називу места на острву Молат (Faričić et al., 2012).

Називи по хришћанским свецима чести су у Хрватској, највише на приморју: *Supetar*, *Sutivan*, *S. Georg* – Свети Јурај (код Сења). У Славонији и Срему су називи *S. Georg*, *S. Peter*, *S. Simon*, *S. Niclos*, *S. Helena*, *S. Mert*, *S. Eursebeth*, *S. Helye*, *S. Demeter* (код Јасеновца), *S. Demeter* (код Сремске Митровице) и други. На улазу у Боку је место *S. Maria*, у Медовском заливу *S. Jouani della Medoa* – Св. Јован Медовски и *S. Zorzi* – Св. Ђорђе. У млетачкој зони утицаја називи су италијанизирани, на пример: *Arbe* – Раб, *Nona* – Нин, *Zara* – Задар, *Sebenico* – Шибеник, *Trau* – Трогир, *Spalato* – Сплит, *Almisa* – Омиш. У залеђу је означена: *Bergane roinata* – рушевина Бурнума, код села Ивошевци.

Словенски топоними су углавном германизовани или италијанизовани, али се препознаје њихов словенски корен, нарочито у планинском залеђу Хрватске, Босне и Србије где су страни утицаји били слаби. То су на пример: *Xuonigrat* – Звониград, *Obroazo* – Обровац, *Tina* – Книн, *Cetina* – Цетина, *Singa* – Сињ, и у Лици: *Gradac* – Грачац, *Ribnic* – Рибник, *Ottoschatz* – Оточац, *Modrusch* – Модруш, *Pocitel* – Почитељ, *Dobra* – река Добра, *Mresnica* – река Мресница.

Турски називи не појављују се често. Неки погранични градови Босне који имају своје истоимене двојнике са друге стране границе су означени придевом *Turcicum*, на пример *Gradiska Turcicum*, *Kowacz Turcicum*, или без тог придева, на пример *Swinar* – данашњи Србац, *Arky* – Шамац (Gašparović, 1974). Турски називи у Босни и Србији су реткост делом због тога што није било турских карата и писаних извора, а делом што их је читава европска картографија тога доба игнорисала да би тиме нагласила припадност ових простора Европској култури и цивилизацији.

Транскрипција и идентификација топонима у Босни и Херцеговини

На територији Босне забележено је знатно више топонима у западном него у источном делу. Идентификација топонима је отежана због неправилне германске транскрипције назива, непрецизног позиционирања у мрежи географских координата, а такође због историјских промена назива и искривљене перцепције распореда река и планина. Знатно је већи број места означен кружићима, него вињетама у облику кула. Навешћемо само идентификоване:

Реке: *Sauus fl.* – Сава, *Wana fl.* – Уна, *Krupa fl.* – Крупа, *Sama fl.* – Сана, *Worwatz* – Врбас, *Verina fl.* – Прусачка ријека, *Zelenitza fl.* – Жељезница, *Onwize fl.* – Осовица (притока Саве код Кобаша), *Bosna fl.* – Босна, *Milna fl.* – Висена, *Buniza fl.* – Буна, *Pleua fl.* – Плива, *Drina fl.* – Дина, са притоком *Lim fl.* – Лим.

Насеља означена вињетама кула: *Dubitz* (Дубица), *Whitz* (Бихаћ), *Gradiska Turcicum* (Градишка), *Iajcza* (Јајце), *Kowacz Turcicum* (Кобаш, уцртан низводно од Градишке а треба низводно од Свињара), *Nid. Waxicz* (Доњи Вакшић, непознато, можда Машићи, јужно од Градишке), *Swynar* – Свињар (Србац), *Lemax* (Левач, означен на источној страни Козаре, слово *w* се претворило у *m*), *Wania* (Бањалука, Горњи Шехер), *Niuigrad Vywar* (*Novigrad Ujvar*, Нови Град на Сави код Оџака), *Zwezan* (Звечај, на Врбасу), *Arky* (Шамац, на ушћу реке Босне), *Dobacz* (Добој), *Barka* (Брчко, на Сави), *Tiessin* – Тешањ, *Mostar* (Мостар). Један од неидентификованих градова је *Drinawar* (мађарски - Дринска тврђава). Тај мистериозни град се картографски појављује на Лазарусовој карти, пре Меркаторове, приближно на месту Босанске Раче, код ушћа Дрине у Саву. Меркатор на карти Европе из 1570 (<http://www.bl.uk>), на острву на ушћу Дрине у Саву локализује средњовековни утврђени град Рачу (мађарски *Racz* – Рашани, Срби), док на карти из 1589. ту локализује *Vywar* (Нови на Сави), а *Drinawar* означава на речном острву на Дрини, узводно од Зворника (слика 1, слика 2). Неки истраживачи су *Drinawar* идентификовали као изгубљени римски град *Ad Drinum*. Тај град Милер убицира на речном острву на ушћу Дрине у Саву (Miller, 1888), дакле на Рачи. Савремени историчари сматрају да је римски *Ad Drinum*, био узводно од Зворника, код села Дрињача на ушћу реке Дрињаче у Дрину (Nikolić, 1972), дакле тамо где Меркатор означава Дринавар, иако за то нема археолошких доказа (Pašalić, 1960).

Сл. 1. Меркатор Г. Карта Европе. Део који приказује Србију, Рашку и Босну (стр. 10)

Други мистериозан град на Дрини је *Drin*, означен са вињетом. Овде се састају две реке, за које можемо претпоставити да су Пива и Тара, од којих настаје Дрина. Ту је данашњи град Шћепан Поље, које је добило име по херцегу Стефану Вукчићу Косачи, који је овде саградио тврђаву Соко град (Соколград) и свој двор. Постоји и село Дрина у околини Чајнича. Остају неидентификовани неки топоними који су неправилно написани или су заборављени током времена.

Сл. 2. Меркатоп Г. (1589): *Slavonia, Croatia, Bosnia cum Dalmatiae parte (срп. 11)*

Насеља означена кружићима у западној Босни су: *Costanitza* (Костајница), *Dubroniwa* (Добра њива, сада Добро Село у општини Бужим), *Mastieneza* (Моштаница, постоји истоимена козарачка река, десна притока Уне), *Nouigrad* (Нови град, на Уни), *Buschawiz* (Бушевић), *Wrachay* (W претворено у М, Мрачај код Босанског Грахова; друга могућност је Враногач тј. Враноград код Бихаћа), *Krupsky* (Крупски), *Obrowatz* (Обровац, на Уни), *Lisniatz* (Љешница, стара утврда на Уни код Новог), *Breckhouitz* (Брековица), *Sochol, Soko, Zokolo* (појављује се више пута, као Соко Град пливски, Соко Град дрински, Соко Град усорски), *Sciouuo Guisdo* (Соколово Гнијездо), *Repitch* (Рипач, код Бихаћа), *Ostrochi* (Острожац на Уни), *Stena* (Стијена, код Цазина), *Ostrowitz* (Островица), *Glamotz* (Гламоч), *Vunac* (Унац, у горњем току истоимене притоке Уне), *Greschoiuo* (Герзово, код Шипова), *Welgrad* (код Гламоча), *Sternichi* (Стрмица), *Protzor* (Прозор), *Gracowatz* (Грахово), *Vienatz* (Винац, на десној страни Врбаса код Јајца), *Jesero* (Језеро, код Јајца), *Straza* (Весела Стража), *Busija* (Бусија, код Гламоча), *Swiza* (Шуица, на путу Ливно-Купрес). *Blagay* (Благај на Сани, означен на извору Крупе), *Welay* (Бјелај, код Босанског Петровца), *Camengrad* (Каменград, код Санског моста), *Iapra* (Јапра), *Cuniuecz* (Куновац, код Каменграда), *Klutsch* (Кључ, у долини Сане), *Ob. Waxicz* (Горњи Вакшић, непознато, можда Машић), *Lewacz* (Ливач, код Лакташа), *Slobotzna* (код Гасталдија Сцлаусна код Свињара, данашњег Српца), *Medieres* (Medizere, Wedizere, транскрипцијом се W претворило М, Водичево на Уни), *Wanialuka* (Бањалука), *Woczac* (Бочац), *Rator* (Котор, транскрипцијом готице у италијанско слово К се претворило у R), *Royzura* (Козара, слово К се у транскрипцији из готице у италијанско претворило у R). У централној Босни су: *Varbosina* (Врхбосна, претеча Сарајева, означено на реци *Zelenicza* – Жељезница, притоци Босне), *Sarato* (Сарајево, означено на реци Босна), *Wisoka* (Високо), *Vrachouaz* (Врачевац), *Magolay* и *Moglay* (Маглај, приказан два пута, на реци Босни), *Zebernick* (Сребреник), *Prusatz* (Прусац, општина Доњи Вакуф), *Kresouo* (Крешево), *Graysacz* (Градачац), *Dobor* (Добор, стара тврђава код Модриче).

У источној Босни и у Подрињу је означио *Zwobich* (Зворник) и *Zwonik* (Зворник), *Zwonich* (означен на реци Босни), *Zebernick* (можда Сребреник код Тузле), *Zoewernich* (Сребреник код Сребренице), *Susiede* (Сусјед код Сребренице), *Samandria* (Бијељина, у Семберији; у турском попису цизје из 1588/90. године помиње се вилајет Семендриа са Балном тј. Белином, према Крстић, 2018), *Saba* (можда неправилно име Сали, Тузла), *Vywar* (*Újvár* - тврђава Нови на Сави код Бијељине), *Prachia* (Прача), *Tolczak* (Теочак), *Chelebi* (Челеби Пазар, Рогатица), *Sepach* (Шепак, општина Зворник), *Serniza* (појављује се два пута, као Сребреница и као Церница код Гацка), *Focia* (асоцира на Фочу, иако је означена погрешно са десне стране Лима а треба на ушћу Ђехотине у Дрину), *Cozza* (Козман, на караванском Дубровачком путу *Via Drina* између Сутјеске и Фоче, био двор војводе Хранића; могуће је да се тај појам односи на Фочу, која се италијански називала *Chozza*, турски Фуца и била седиште Херцеговачког санцака између 1470-1572), *Vivare* (тврђава Бродар, код ушћа Лима у Дрину, припадао је племићкој породици Павловић),

Predio (село Пријеђел близу ушћа Сутјеске у Дрину), *Orach* (Орах, село Орахово код Фоче), *Cranze* (Хранча), *Slatina* (истоимено село, или средњовековни град Солотник на источним обронцима планине Таре), *Grage Vechia* (асоцира на Старо Горажде), *Gelelis* (можда Јелеч град код Фоче), *Bracca* (Браха, западно од Чајнич), *Toglieuaiz* (Тођевац), *Cogniza* (Коњиц, на горњој Неретви; друга *Cogniza* представља Ковницу односно тврђаву Ковин на Лиму, код Пријепоља), *Vrotaz* (Вратац), *Vratar* (Вратац). Карта покрива само северни део Херцеговине где су приказани *Mostar* (Мостар), *Vergovaiz* (Вргорац), *Pazitel* (Почитељ), *Vinatc* (Вјенчац, у жупи Невесиње), *Blagays* (Благај, код Мостара, једно од седишта босанских владара из рода Хранића и Косача). Река Сава низводно од Раче је приказана без меандара, са притокама *Colubra fl.* (Колубара) и *Bozwatha fl.* (Босут). Вињетама кула су означени: *Moroth* (Моровић, у Срему), *Kelpen* (Купиник) и *Belgradum* (Београд), а кружићима *S. Demeter* (Сремска Митровица), *Naugallas* (Манђелос, старо име Нађолас, село код Сремске Митровице), *Sirmium Vetus* (стари Сирмиум), *Nothary* (Нођај), *Drinawar* (село Дреновац на Сави, треба га разликовати од *Drinawara* на Дрини), *Sabacz* (Шабац), *Bantz* (између Барича и Купинова, вероватно село Бољевци, где је постојао прелаз преко Саве), *Baricz* (Барич), и јужније *Czarno* (Жрнов, на Авали). Близу Колубаре је и *Beheloua* (Ваљево) и непознати *Zenobicz* са вињетом.

На Дунаву узводно од Београда вињетама су означени: *Semlyn* (Земун), *Salanka-ten* (Сланкамен), *Peterwaraden* (Петроварадин, тврђава у Новом Саду), *Bon Monastor* (Баноштор), *Nesth* (Нештин), *Wylack* (Илок), *Valkowar* (Вуковар), *Erdewdy* (Ердут), *Dombo*, а кружићем су означени: *Kamacz* (Сремска Каменица), *Bistritz* (насеље Бистрица на подручју данашњег Новог Сада), *Karom* (Сремски Карловци), *Batch* (Бач), *Bechze* (Бечej).

Анализа Меркаторове карте *Walachia, Servia, Bvlgaria, Romania* из 1589. године

Карта *Влашке, Србије, Бугарске и Румелије* приказује простор доњег и дела средњег Подунавља, између 44° и 56° географске дужине источно од мери-дијана који пролази преко острва Сао Мигуел у Азорском архипелагу и између 41° и 48° северне географске ширине (слика 3)². Просторно је великим делом подударна са Птолемејевом картом Европе *Tabula IX*.

Сл. 3 Меркатор Г. (1589): *Walachia, Servia, Bvlgaria, Romania* (стр. 13)

Називи земаља и области: *Rascia* (мађарски *Raci* – Срби), источно од Тисе, у данашњем Банату, означава земљу насељену Србима. Јужно од Дунава је *Servia* (Србија) са Црном Гором која није означена и са областима *Ersech* (Херцеговина) и *Topliza* (Топлица). Косово као топоним није означено, али је тај геопростор приказан као део Србије. Чињеницу да је тај регион део Србије нису доводили у питање ни други велики европски картографи од ренесансе па до најновијег доба. Топоним Косово, картографски се појавио први пут у чувеном делу Космосмографија Себастијана Минстера (*Münster: Cosmographia Universalis*), које је објављивано у више издања од 1545. до 1650. године (Томовић, 2006).

² Карта објављена први пут у збирци: Gerardus Mercator, *Italiae, Sclavoniae, et Graeciae tabule Geographice*, Duysburgi, 1589, Tabula 18: *Walachia, Servia, Bvlgaria, Romania*. Збирка је каталогизована у: Universiteits bibliotheek van Amsterdam, sign. 1803 B 14. (Томовић, 2001).

Орографија је слична као на картама Птолемеја. Стилизованом методом приказа планинских венаца као низова „кртичњака“ у нацрту и осенчених малим цртицама с југоисточне стране. На тај начин се истицала трећа димензија, то јест висина, али картометрија није била могућа. Тим методом није се могао успешно решити проблем пројектовања тродимензионалних објеката на дводимензионалну раван. Различите стилизоване методе приказа површина су на картама преовладавале до 18. века (Fridl & Šolar, 2011). Директрисе рељефа северније од Медовског преггиба, одступају од динарског правца СЗ-ЈИ и окрећу према истоку, а северније од Солунског залива узимају правац ка североистоку. Овако приказано Централно било разликује се од Птолемејевог по томе, што је представљено не једним, него са више паралелних редова хумова.

Хидрографска мрежа на карти је разграната али деформисана. Меркатор је имао све елементе речне мреже, али је дошло до праве збрке у њиховом распореду. Речни токови су углавном преузети са Гасталдијеве карте под насловом *Geographia particolare d'una gran parte dell' Europa*, која објављена је у Риму 1560. године. Наведена су имена река: *Danubius fluvius* (Дунав), *Tisoa fl.* (Тиса), *Temez fl.* (Тамиш), *Morava fl.* (Морава), *Ibar fl.* (Ибар), *Nesaua fl.* (Нишава). Колубара је померена према Истоку, тако да се улива у Дунав низводно од Београда. Ток Велике Мораве је искошен према североистоку и транспонован на Тимок, тако да се улива у Дунав чак код *Retiaria* (Арчар). Доњи ток Ибра је преузео ток Западне Мораве. Нишава (*Nesaua fl.*) је погрешно означена као лева притока Јужне Мораве а у стварности је десна. Река Тамиш има проточно језеро а низводно се погрешно спаја са Тисом. Препознаје се планински хидрографски чвор одакле се реке разилазе према сливовима Дрима, Дрине и Мораве. Косово је хидрографски погрешно оријентисано према Дрини.

Језера су малобројна. Меркатор је на територији тадашње Србије означио два језера без имена, са два града на њиховим обалама (*Cumirza* и *Sitinza*). Једно језеро је северозападно од Новог Брда, узводно од Приштине. Можда је то исто оно језеро које помиње 1479/1480. епископ и хуманиста Мартин Сагон родом из оближњег Новог Брда, под именом Раховица (Томовић, 2006). Познато је да је постојало вештачко Сврчинско језеро, које је настало услед прокопавања канала за довод воде из реке Неродимке у Ситницу, што је евидентно из Грачаничке повеље краља Милутина из 1321. године. На острву у језеру узводно од Приштине био је замак Немањића Сврчин, који је на Меркаторовој карти означен називом *Cumirza*. Било је још краљевских двораца у Паун-пољу (Пауново поље) и у селима Неродимље и Штимље, на обалама језера (Ћirković, 1984). Сврчинско језеро је постојало током средњег века и постепено је пресушило (Мишић, 2000). Турци су га назвали Сазлијско блато, по трсци којом је обрасло (турски *saz* – трска), или Рабовачко блато, по селу Рабовцу. То језеро први пут је означено без имена на картама Фра Маура (*Borgiano V i Il Mappamondo*) средином 15. века, затим под именом *Suerciagnio* на карти Роселија (Francesco Roselli, око 1480) и *Suercegnio* на карти Мартина Валдземилера (Waldseemüller, 1507), Гасталдија (1560) и других картографа. Друго језеро које је означено на Меркаторовој карти, има острво са кружићем и топонимом *Sitinza* (Ситница). Околни топоними *Vendenis*, *Osterinze*, *Chrucheluzaz*, упућују да је то језеро на Косову, али је на карти позиционирано изван ове области, на левој питоци Ибра. Можда је реч о картографској транспозицији Сврчинског језера. На карти Европе у Меркаторовом Атласу Европе из 1570. године, на Косову је уцртано Сврчинско језеро са градом *Cumirza*, и место *Sitinza*, без другог језера (<http://www.bl.uk>). Плавско језеро није означено.

Река *Drin* (Дрим) је приказана приближно тачно, настаје спајањем две реке и има делтасто ушће. Једна од њих је река Црни Дрим, која извире из језера код града *Lychnidus* Охрид). Горњи део слива Дрима представља данашњу област Метохију. Река Бојана приказана је као отока Скадарског језера, у које утиче безимена река са северозапада. „Изгледа да је ово Зета“ (Sindik, 1930).

Извориште Дрине и распоред њених притока су непрецизни. Слив Дрине је неприродно проширен на исток, све до *Nouomonte* (Ново Брдо). Са леве стране реке Дрине, означен је вињетом у облику утврђења са три куле *Orach Sedes Sangiacci Seruie* – „Орах седиште Санџака Србије“. Према Г. Томовић (2001) ради се о грешци која је настала због неспретно помешаног податка о Фочи и селу Орах у путопису Бенедета Рамбертија из 1534. године³. Фоча а не село Орах, била је седиште Херцеговачког санџака а не санџака Србије, између 1470-1572. године. Ту грешку су касније понављали други аутори (Томовић, 2001)⁴. На карти Герарда и Леонарда Волка „Далмација, Словенија, Хрватска, Босна, Србија и Истра“ (1695. године, ручно бојени бакрорез, 60x90 cm), место Орах је преименовано у *Orach* а Фоча у *Alatchia Chisar* (Алаџа Хисар), уз то је додато још једно непостојеће средиште *Bracca* имагинарног санџака *Obracensis Sangiacatus* (Томовић, 2001). Место *Cepeliza*, источно од горњег тока Дрине, није идентификовано. То место се појављује на многим картама из 16. и 17. века на простору Старог Влаха. Можда је реч о погрешној транспозицији места Чепелица из долине Требишњице, или погрешној транскрипцији назива Челице код Прибоја на Лиму.

Транскрипција и идентификација топонима у Србији

Размештај насеља је неравномерно распоређен у виду више или мање груписаних енклава око река. Пuteви нису уцртани под претпоставком да су водили дуж речних долина. У јужном Банату, означеном као *Rascia*, на купастим узвишењима која представљају Вршачке планине, су два града са вињетама – *Ersomlo* и *Mesesomlo*. *Ersomlo* потиче од мађарског назива *Ér(d)somlyó* који се помиње још 1227. године као посед који је Калачки надбискуп заменио за град Пожегу у Славонији са краљем Андријом II. Међутим, није било јасно о којем је месту реч. Тек недавно су историчари утврдили да је реч о Вршцу⁵. Наиме, у дефтеру Темишварског санџака из 1579/80. године убележена је „варош Шемлик, друго име Вршац“ („*Varoş-i Şemlik, nam-i diğەر Virşac*“), при чему оба имена значе исто – врх брега. *Mezosómlýó* је мађарски назив за други средњовековни град који се налазио на брду Сумига, код насеља Велики и Мали Шемљут (*Şemlakul Mare* и *Şemlakul Mic*) јужно од Гатаје у румунском Банату (Krstić, 2010).

Неколико топонима носе имена светаца и то без ознаке С(анто): *Gregori* – село Гргуревац у Топлици (по Св. Григорију или Гргуру (Шкриванић, 1971), *Microuiza* – Митровица (по Св. Димитрију), *Spasso* – Свети Спас (на Дриму). Није уцртано место *Proco-*

³ Према Томовић (2001), реч је о делу: [Benedetto Ramberti], *Libri tre delle cose de Tyrchi, Viaggi da Venezia alla Tana, Venezia, 1545, p. 121-158. Videti: Rakova, S., Danova P. (2016). Benedetto Ramberti and Daniello Ludovisi: Two Venetian Envoys in Constantinople in 1534. Plovdiv.*

⁴ Sansovino (1560., str. 109) наводи да је прошао Орах (Orach) и Фочу (Cozza) која је велика касаба, седиште Херцеговачког санџака (Sangiaccio del Ducato), иза којег је даље Србија.

⁵ Крстић(2010) за ту тврдњу наводи изворе: Зиројевић: *Управна подела данашње Војводине и Славоније у време Турака*, Зборник за историју Матице српске (=ЗИМС) 1 (1970) 22; Зиројевић: *Турска утврђена места на подручју данашње Војводине, Славоније и Барање*, ЗИМС 14 (1976) 122; Halasi-Kun: *Unidentified Medieval Settlements in Southeastern Hungary: Alba Ecclesiastica, Castrum Ér-Somlyó, and Maxond, Hungaro -Turcica. Studies in Honour of Julius Németh*, ed. Gy. Káldy-Nagy, Budapest 1976, 298-299.

ria – Прокупље (по Св. Прокопију, чија се рука чувала у локалној цркви), које се појављује на неким картама из 16. и 17. века. На територији Македоније има српских назива као што су *Scupi* (Скопље), *Cratouo* (Кратово), док јужније има хеленизованих српских или македонских, или грчких и латинских назива градова (*Lichnidos*, *Paraecopolis*, *Stobi*, *Veria*, *Euporia*, *Apolonia*, *Thessalonici*), док ни једна река нема име. На западној страни наведене карте *Walachi*, *Servia*... приказано је средње и горње Полимље, где се нижу већ поменути насеља *Seberut*, *Slatina* и *Cranze* (Хранча) и даље узводно *Plecz*, *Milleseum* (Милешевац, турски „Хисарџик“ – „мала тврђава“, данас истоимено село у подграђу), затим *Pleuie* (Пљевља), *Niusta* (Уништа), *Priepole* (Пријепоље). Између Дрине и Лима су означена места: *Nedin* (непознато, lat. *nidus* - гнездо, фиг. Град на високом месту), *Delminio* (непознат топоним, вероватно преузет са Птоlemeјеве карте), *Clisura* (село Клисура), *Bracca* (село Браха, на планини Ковач западно од Чајничка) (Tomović, 2001; Loma, 2013).

На Дунаву низводно од Београда (*Belgradum*) означени су вињетама: *Zenderin* (вероватно Смедерево), *Galembetz* (Голубац), *Viminatium* (римски Виминацијум), *Orswa* (Орпава), *Zeuerinum* (Северин, са означеним Трајановим мостом), *Dorticum* (село Врав код ушћа Тимока у Дунав, општина Брегово у Видинској области), *Bodon* (Видин), *Retiaria* (антички град *Colonia Ulpia Traiana Ratiaria*, Арчар), *Oescus* (антички град *Ulpia Eskus*, северозападно од данашњег града Плевен), *Nicopolis* (Никопољ, означен вињетом), *Julich* (у јужном Банату, непознато), и још нека неидентификована места. Неки топоними су слични или дуплирани: *Samandrio* и *Zenderin* (Смедерево), *Columbas* и *Galembetz* (Голубац), *Vendenis* (код града *Sitniza* на језеру и на реци код града *Vpium*), *Cranze* (на Лиму) и *Cranza* (на Ибру узводно од Новог Пазара), *Resuna* и *Resigne* (Песава).

На Великој Морави је *La guardia*, на месту Ђуприје, где је био прелаз преко реке и турска постаја (ital. *guardia* - стража, стражара). На више карата из 15. и 16. века појављује се назив *Guardia de turchi*. На Јужној Морави су углавном погрешно обележена насеља: *Lian*, *Gurgusa* (Гургусовац, сада Књажевац), *Dragusa* (Драгуша), *Bagoa*, *Microuiza* (Митровица), *Copriuz* (Копривац, можда Копријан), *Vohitorno* (погрешно позициониран Вучитрн). Између Јужне Мораве и Ибра спојеног са Западном Моравом, означене су две реке које окружују област Топлицу. Једна је без имена, вероватно Расина. Повезује места: *Parechin* (Параћин), *Resigne* (Песава), *Trigouiste* (Трговиште), *Statoria* (село Судимље, по Шкриванићу, 1974; или можда Шаторња уцртана на погрешном месту), *Chirocari* (Ђерекаре на Копаонику, грчки ђерекаре - соколари). Друга река је погрешно именована као *Nisaua* (Нишава), а заправо представља Топлицу. На њој су насеља: *Bosine*, *Zaz*, *Schim*, *Liabia* (Лаб), *Corza*, *Varlara* (можда Врање). У Топлици означени: *Gregori* (данашње Гргуре, Гргуревац), *Brailoue*, *Suatza* (село Шварца), *Bagoa* (село Балићевац или Бавиновац, према Шкриванић 1974). Источно од Јужне Мораве, где недостаје река Нишава, су насеља: *Clisuriza* (Клисура, село код Беле Паланке), *Pirosi* (Пирот), *Saribrod* (Цариброд), погрешно локализован на притоци реке Искар.

У сливу реке Ибар су два града приказана вињетама: *Nouibazar* (Нови Пазар, на сутоку две неименоване реке, које представљају Јудску и Јошаницу и настављају као река Рашка, лева притока Ибра) и неидентификовани град *Ibar*. Кружићима су означени *Copagnich* (Копорић, средњовековно рударско насеље и трг на јужним падинама Копаоника). На доњем току Ибра је погрешно позициониран *Nisi* (римски Наисус, Ниш).

Слив Дрине је проширен источно од Пријепоља (*Priepole*), Пљевља (*Pleuie*) и Милешевца (*Milleseum*), тако да обухвата и терен Косова. Италијанизирани српски

називи указују да је ова област припадала Србији: *Nouomont* (Ново Брдо), *Glogio* (Глоговац), *Pristina* (Приштина), *Veselin i Ladineuo*. Топоними Приштина и Ново Брдо (*Nouo Bardo*) први пут се појављују картографски око 1450. године на карти Фра Маура, названој *Borgiano V* (Tomović, 2006). У горњем делу слива Дрима, такође су италијанизирани српски топоними: *Dolazi* (Долац), *Forno* (Пећ, на реци која представља Пећку Бистрицу), *Rachaz* (Рачак), *Fochia* (Хоча), *Salatina* (Слатина), *Pisatrina* (Бистрица) *Suhogrelo* (можда Сухо врело или Сува река) и антички локалитети *Vlpianum*, *Vendenis*, *Timacum*.

У приморју садржина карте је нешто прецизнија, што је знак утицаја млетачких карата. На обалама Скадарског језера означени су градови *Catazo*, *Medan* (Медун), *Tusi* (Тузи), *Druast* (Дриваст), *Scutari* (Скадар) и *Zocol* (Соко), на притоци језера је *Porgoriza* (Подгорица) и *Zabiaco* (Жабљак, острвска тврђава у Скадарском језеру у близини ушћа Мораче) а на језерској отоци *S. Zorzi* (Св. Ђорђе, село у општини Улцињ) и оближњи *Dolcigno* (Улцињ).

Закључак

Меркаторове картографске представе биле су, с једне стране одраз општег напретка географских и картографских знања у доба ренесансе и Великих географских открића, а с друге стране биле су образац географског мишљења и картографског представљања у „веку великих атласа“ који је уследио. Географска перцепција западног Балкана на Меркаторовим картама била је увелико погрешна са гледишта данашње географске науке, али оне су својевремено привукле пажњу европских интелектуалних и политичких елита и служиле више од два века као основа за формирање географске слике овог тада још чудног и слабо познатог региона. Парадоксално је, да проучавањем старих карата можемо сазнати нешто ново. У том смислу, истраживачи различите научне провенијенције данас се све више баве проучавањем старих карата, на којима откривају мноштво нових чињеница и сазнања о значају географије и картографије за развој европске цивилизације. Старе географске карте могу бити примарни извор у истраживањима важности урбаних центара и мреже насеља у прошлости. Велики број топонима на Меркаторовим картама и данас постоји, те се може закључити да у погледу локације насеља делује принцип географске инерције, док се хијерархија величине и значаја појединих насеља мењала. Шире објашњење садржине и топонима на наведеним картама, на основу комбиновања са писаним архивским документима и другим картама из различитих картографских традиција и временских периода, омогућује да се на нов начин осветли еволуција урбане структуре западног Балкана у прошлости и тако покрене научна мисао напред.

© 2022 Serbian Geographical Society, Belgrade, Serbia.

Захвалница: Овај рад је резултат истраживања подржаног од стране Министарства образовања, науке и технолошког развоја Републике Србије (Број уговора 451-03-68/2022-14/200091).

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Serbia

Литература (погледати у енглеској верзији текста)